

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 20 (2020), št. 3

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2020

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /
HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, † dr. Ivo Banac (ZDA / USA), dr. Rajko Bratuž,
dr. Neven Budak (Hrvaška / Croatia), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,
dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš,
dr. Tomaž Kladnik, dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Jože Mlinarič,
dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / Italy), dr. Marijan Premović (Črna Gora / Montenegro),
dr. Andrej Rahten, dr. Töne Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / Hungary),
dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / Austria)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča
Koroška cesta 53c, SI-2000 Maribor, Slovenija
e-pošta / e-mail: darko.fris@um.si

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / Bank Account:

Nova KBM d.d.
SI 56041730001421147

Prevajanje / Translation:

Knjižni studio d.o.o.

Lektoriranje / Language-editing

Knjižni studio d.o.o., Ana Šela

Oblikovanje naslovnice / Cover Design:

Knjižni studio d.o.o.

Oblikovanje in računalniški prelom /
Design and Computer Typesetting:

Knjižni studio d.o.o.

Tisk / Printed by:

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvlečke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je uvrščen v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno bibliografsko bazo Scopus (h, d).

Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and 'America: History and Life'.

This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and international database Scopus (h, d).

Studia historica Slovenica, Časopis za humanistične in družboslovne študije,

je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa sta omogočili Agencija za raziskovalno dejavnost RS in Mestna občina Maribor.

Co-financed by the Slovenian Research Agency and City of Maribor.

Studia
Historica
Lovenica

Kazalo / Contents

V spomin / In Memoriam

In Memoriam – prof. dr. Ivo Banac (1947–2020).....649

Članki in razprave / Papers and Essays

DARKO DAROVEC: **Prisege zvestobe istrskih mest v 12. stoletju**655
The oaths of fidelity of the Istrian towns in 12th Century

FILIP ČUČEK: **Delovanje Radoslava Razlaga v štajerskem deželnem zboru**.....689
Radoslav Razlag's activities in the Styrian Provincial Assembly

MOJCA ŠORN: **Spremembe v medčloveških odnosih v obdobju pomanjkanja in lakote (Ljubljana: 1914–1918)**.....713
Changes in interpersonal relationships during the period of shortage and hunger (Ljubljana: 1914–1918)

MAJA LUKANC: **Produkcija diplomatskega védenja v jugoslovanski in poljski povojni diplomatski praksi (1945–1947)**.....735
Production of diplomatic knowledge in Yugoslav and Polish post-war diplomatic practice (1945–1947)

URŠKA LAMPE: **Kako je ujetništvo spremenilo družinsko življenje: primer deportirancev iz Julijske krajine v Jugoslavijo po drugi svetovni vojni**.....773
How captivity changed family life: the case of deportees from the Julian March to Yugoslavia after World War II

ANA ŠELA, DAVID HAZEMALI in TADEJA MELANŠEK: **Ustroj in delovanje slovenske tajne politične policije v drugi polovici šestdesetih let dvajsetega stoletja**.....811
The organisational structure of the State Security Service in the Slovenian Lands in the second half of the 1960s

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

- GORAZD BAJC, TADEJA MELANŠEK in DARKO FRIŠ: Uvod v zgodovino spremljanja britanske obveščevalne dejavnosti na Slovenskem – "samoevalvacije" slovenske Službe državne varnosti839
Introduction to the history of British intelligence activities surveillance on Slovenian soil – "self-evaluation" of the Slovenian State Security Service
- ANA ŠELA in DAVID HAZEMALI: Spremljanje slovenskih delavcev na začasnem delu in bivanju v Zvezni republiki Nemčiji v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja: prispevek k poznavanju zgodovine slovenske Službe državne varnosti879
The monitoring of Slovenian guest workers, who were temporarily living and working in the Federal Republic of Germany in the 1970s: a contribution on the history of the Slovenian State Security Service
- MARKO ZAJC: Poletni aferi kritičnih misli. Tomaž Mastnak in Dimitrij Rupel, slovenska kritična intelektualca med jugoslovansko in slovensko javnostjo v letu 1986921
The two summer scandals of critical thought. Tomaž Mastnak and Dimitrij Rupel, Slovenian critical intellectuals between the Yugoslav and Slovenian public in 1986
- POLONA TRATNIK: Pravljica: družbena resničnost in *mirabilis* – s posebnim ozirom na renesančne različice pravljice o Pepelki.....957
"Fairy" tale: social reality and mirabilis – with a particular regard to the renaissance variations of Cinderella tale

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts.....985

Uredniška navodila avtorjem / Editor's Instructions to Authors993

S *Studia*
H *Historica*
S *Slovenica*

Studia Historica Slovenica /

letnik / year 20 (2020).....1003

*Studia
Historica
Slovenica*

DOI 10.32874/SHS.2020-24
1.01 Izvirni znanstveni članek

Uvod v zgodovino spremljanja britanske obveščevalne dejavnosti na Slovenskem – "samoevalvacije" slovenske Službe državne varnosti

Gorazd Bajc

Dr., izredni profesor
e-pošta: gorazd.bajc@um.si

Tadeja Melanšek

Mag. zgodovine
e-pošta: tadeja.melansek@student.um.si

Darko Friš

Dr., redni profesor
e-pošta: darko.fris@um.si

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija

Izvleček:

V prispevku so na podlagi analize izbranega ohranjenega gradiva, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije, prikazane "samoevalvacije" slovenske Službe državne varnosti (SDV) glede spremljanja delovanja britanskih obveščevalnih služb na območju Socialistične republike Slovenije v obdobju od šestdesetih do poznih osemdesetih let. Avtorji so analizirali tista poročila službe, ki predstavljajo poročanje o lastnem delovanju in bi jih kot take lahko označili kot ocene o (ne) uspešnosti pri nadzoru britanskih diplomatov, medijev in državljanov, ki so bili v Sloveniji na obisku, ter slovenske/jugoslovanske emigracije v Veliki Britaniji.

Ključne besede:

Služba državne varnosti (SDV), Socialistična federativna republika Jugoslavija (SFRJ), Velika Britanija, obveščevalne službe, nadzor

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 20 (2020), št. 3, str. 839–878, 97 cit., 2 preglednici, 1 slika
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

V obdobju po drugi svetovni vojni, v času političnih napetostih hladne vojne, se je vloga obveščevalne dejavnosti po vsem svetu dodatno povečala. V zgodovini povojne Jugoslavije je tako velik pečat pustila tudi njena varnostno-obveščevalna služba oz. tajna politična policija, ki je skozi razna obdobja nosila različna imena. Pri tem moramo najprej omeniti medvojno Varnostno-obveščevalno službo Osvobodilne fronte slovenskega naroda – VOS OF, ki jo je Centralni komite Komunistične partije Slovenije ustanovil 15. avgusta 1941. Dne 19. februarja 1944 jo je vrhovni predstavniški in zakonodajni organ slovenskega partizanskega gibanja Slovenski narodnoosvobodilni svet – SNOS ukinil ter ustanovil Odsek za notranje zadeve.² Kmalu za tem je bila 13. maja 1944 z navodilom vrhovnega voditelja vsejugoslovanskega partizanskega gibanja Josipa Broza-Tita ustanovljena nova služba, Oddelek za zaščito naroda – OZNA.³ Marca 1946 je prišlo do reorganizacije in ustanovitve, kot piše Ljuba Dornik Šubelj, prave politične policije, in sicer Uprave državne varnosti (UDV, bolj znane kot UDB – Služba državne bezbednosti oz. kar UDBA) in Uprave varnosti Jugoslavije.⁴ Po IV. plenumu Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije julija 1966, ki ga poznamo kot Brionski plenum, se je

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnih programov št. P6-0372: *Slovenska identiteta in kulturna zavest v jezikovno in etnično stičnih prostorih v preteklosti in sedanjosti*, in št. P6-0138: *Preteklost severozahodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosedstvom*, ter raziskovalnih projektov št. J7-8283: *Kontemporalnost razumevanjskega konteksta ter izražanje osebne in družbene svobode*, in št. J6-9354: *Kultura spominjanja gradnikov slovenskega naroda in države*, ki jih financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

² Milan Gombač, "Kratek pregled razvoja Varnostno-obveščevalne službe Osvobodilne fronte", v: *Zaščita narodnoosvobodilnega boja*, ur. Zdenka-Marjeta Kidrič, Edo-Štefan Brajnik, Vladimir-Ivo Svetina, Slava-Mira Mihevc in Milan Gombač (Ljubljana, 1979), str. 29 in 48 (dalje: Gombač, "Kratek pregled razvoja Varnostno-obveščevalne službe Osvobodilne fronte"); *Zbornik fotografskih dokumentov o razvoju in delovanju VOS OF Slovenije 1941–1944*, ur. Jože Štok-Korotan (Ljubljana, 1984), str. 16, 61 in 196; Irena Mrvič, "Obveščevalno varnostna služba OF", v: *Slovenski upor 1941*, ur. Ferdo Gestrin, Bogo Grafenauer in Janko Pleterski (Ljubljana, 1991), str. 271; Ljuba Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo* (Ljubljana, 1999), str. 8 (dalje: Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*); Ljuba Dornik Šubelj, "Navodila varnostnim organom", v: Lovro Šturm, Ljuba Dornik Šubelj in Pavle Čelik, *Navodila za delo varnostnih organov v SR Sloveniji* (Ljubljana, 2003), str. 15–16 (dalje: Dornik Šubelj, "Navodila varnostnim organom"); Ljuba Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti 1944–46* (Ljubljana, 2013), str. 17, 23 in 447–448 (dalje: Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti 1944–46*).

³ Gombač, "Kratek pregled razvoja Varnostno-obveščevalne službe Osvobodilne fronte", str. 48–49; Zoran Hudales, "Varnostne službe po ustanovitvi Odseka za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS", v: *Zaščita narodnoosvobodilnega boja*, ur. Zdenka-Marjeta Kidrič, Edo-Štefan Brajnik, Vladimir-Ivo Svetina, Slava-Mira Mihevc in Milan Gombač (Ljubljana, 1979), str. 77; *Iz arhivov slovenske politične policije*, ur. Jože Pučnik (Ljubljana, 1996), str. 25 (dalje: *Iz arhivov slovenske politične policije*); Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*, str. 48 in 51; Dornik Šubelj, "Navodila varnostnim organom", str. 16–17; Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti 1944–46*, str. 9, 23 in 25.

⁴ Dornik Šubelj, "Navodila varnostnim organom", str. 18 in 20; Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*, str. 23, 55, 80, 282, 324 in 431.

začela ponovna reorganizacija, ko je UDV zamenjala Služba državne varnosti (SDV).⁵

S časovno oddaljenostjo od bivšega režima se je na Slovenskem povečalo število znanstvenih in strokovnih (ter nestrokovnih) del, ki obravnavajo ta vidik povojne slovenske in širše jugoslovanske zgodovine. Omenimo lahko vsaj znanstvene objave, kako je SDV spremljala "domače" oporečnike, in sicer krog *Nove revije*,⁶ pa zamejce, na primer vodilne tržaške revije *Zaliv*,⁷ kot tudi posameznike v emigraciji oziroma zdomstvu, in sicer Branka Pistivška,⁸ Mirka Javornika⁹ in Cirila Žebota.¹⁰ Svoj doprinos k temu je gotovo prinesla dostopnost arhivskega gradiva o obveščevalnih službah na Slovenskem, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije. Problematičnost dostopa do tovrstnih primarnih virov – zaradi varovanja občutljivih osebnih podatkov ter varovanja podatkov, ki bi lahko bili pomembni za zagotavljanje nacionalnih interesov sedanje države – so nekateri arhivisti in obenem zgodovinarji tudi že predstavili.¹¹ Deloma je sicer bila ta dokumentacija v raznih obdobjih po drugi svetovni vojni, predvsem ob koncu leta 1989 in na začetku leta 1990, uničena.¹²

Če v zgodovinopisju obstaja kar precej del, ki obravnavajo neposredne ali posredne stike med britanskimi obveščevalnimi službami in slovenskimi ter jugoslovanskimi komunisti in drugimi akterji na predvečer druge svetov-

⁵ Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*, str. 80; Dornik Šubelj, "Navodila varnostnim organom", str. 20–21. O plenumu na Brionih Jerca Vodušek Starič, "Brionski plenum leta 1966 – ocene in njegov vpliv", v: *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, ur. Zdenko Čepič (Ljubljana, 2010), str. 67–88.

⁶ Ana Šela in Darko Friš, "Nova revija v primežu Službe državne varnosti", *Annales, Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 823–836.

⁷ Ana Šela in Mateja Matjašič Friš, "Nadzor Službe državne varnosti nad revijo *Zaliv*", *Annales, Series Historia et Sociologia* 29, št. 4 (2019), str. 675–688.

⁸ Darko Friš in David Hazemali, "Slovenski glas in Branko Pistivšek pod nadzorom Službe državne varnosti", *Annales, Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 807–822.

⁹ Tomaž Kladnik, "Mirko Javornik, kot interes Službe državne varnosti Socialistične republike Slovenije", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 305–325.

¹⁰ Tamara Griesser-Pečar, "Ciril Žebot. Prizadevanje za samostojno Slovenijo", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 277–304.

¹¹ Ljuba Dornik Šubelj, "Varstvo osebnih podatkov pri vpogledu v osebne dosjeje nekdanje SDV", *Arhivi* 30, št. 1 (2007), str. 83–87; Tadej Cankar, "Upravljanje arhivskega gradiva nekdanjih tajnih služb v Republiki Sloveniji", *Arhivi* 36, št. 1 (2013), str. 45–55 (dalje: Cankar, "Upravljanje arhivskega gradiva nekdanjih tajnih služb v Republiki Sloveniji"); Gregor Jenuš, "Varstvo občutljivih osebnih podatkov v arhivskem gradivu nekdanje tajne politične policije – med zakonom in prakso", *Arhivi* 36, št. 1 (2013), str. 57–73; Gregor Jenuš, "Varovanje občutljivih osebnih podatkov v arhivskem gradivu jugoslovanske tajne politične policije", v: *Tebnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja. Arhivi v globalni informacijski družbi. Zbornik mednarodne konference*, ur. Nina Gostenčnik (Maribor, 2014), str. 31–45; Andreja Valič Zver, "Jože Pučnik: dialog z Ljubom Sircem", *Acta Histriae* 27, št. 2 (2019), str. 316–317.

¹² Cankar, "Upravljanje arhivskega gradiva nekdanjih tajnih služb v Republiki Sloveniji", str. 49–50 in 53.

ne vojne in tekom okupacije,¹³ nekaj objav pa je tudi za prva povojna leta, pri čemer je kot del splošnega in že medvojnega protizahodnega sumničnega bila značilna t. i. anglofobija,¹⁴ je spremljanje delovanja britanske obveščevalne dejavnosti na Slovenskem od petdesetih let dalje neraziskana tema; to velja tudi za spremljanje s strani SDV v šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih letih.

Zaradi tega je pričujoči prispevek skoraj v celoti pisan na podlagi analize izbranih ohranjenih gradiv v fondu Republiškega sekretariata za notranje zadeve (RSNZ) Socialistične republike Slovenije (SRS), ki jih hrani osrednji slovenski državni arhiv. Avtorji smo se namreč odločili, da upoštevamo predvsem tiste dokumente, ki bi jih lahko označili kot neke vrste "samoevalvacije" slovenske SDV glede spremljanja britanske obveščevalne dejavnosti v obdobju od šestdesetih do poznih osemdesetih let. Analizirali smo tista poročila, v katerih je predstavljeno poročanje o lastnem delovanju in bi jih kot take lahko označili

¹³ Tone Ferenc, *Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940* (Ljubljana, 1977); Elisabeth Barker, *Britanska politika prema jugoistočnoj Evropi u drugom svjetskom ratu* (Zagreb, 1978) (dalje: Barker, *Britanska politika prema jugoistočnoj Evropi*); Dušan Biber, "Zavezniki se sovjetske misije ter obveščevalne službe v NOB", *Borec* 43, št. 1-3 (1990), str. 77-138; Jera Vodušek Starič, *"Dose"* Mačkovišek (Ljubljana, 1994); Jerca Vodušek Starič, "Liberalni patrimonizem in intransigenca leta 1941", *Prispevki za novejšo zgodovino* 41, št. 2 (2001), str. 59-77; Jerca Vodušek Starič, "Boris Furlan: britanski agent ali zgolj povojna opozicija?", v: *Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev. Angela Vode in Boris Furlan, žrtvi Nagodetovega procesa*, ur. Peter Vodopivec (Ljubljana, 2001), str. 160-171 (dalje: Vodušek Starič, "Boris Furlan"); Jerca Vodušek Starič, *Slovenski špijoni in SOE 1938-1942* (Ljubljana, 2002) (dalje: Vodušek Starič, *Slovenski špijoni in SOE*); Jerca Vodušek Starič, "The Concurrence of Allied and Yugoslav Intelligence Aims and Activities", *The Journal of Intelligence History* 5, št. 1 (2005), str. 29-44; Jerca Vodušek Starič, "Ivan Rudolf - patriot in obveščevalec", v: *Ivan Rudolf. Ob 120-letnici rojstva*, ur. Irena Uršič (Ljubljana, 2018), str. 65-83; Gorazd Bajc, *Iz nevidnega na plan. Slovenski primorski liberalni narodnjaki v emigraciji med drugo svetovno vojno in ozadje britanskih misij v Sloveniji* (Koper, 2002) (dalje: Bajc, *Iz nevidnega na plan*); Gorazd Bajc, "Obveščevalni trikotnik: SOE, češka ilegala in Jugoslavija, 1939-1941: prispevek o tajnem sodelovanju med Britanci, Čehi in Slovenci", *Acta Histriae* 18, št. 1-2 (2010), str. 127-150; Jože Pirjevec, "Britanska tajna organizacija na Slovenskem 1940-1941", *Prispevki za novejšo zgodovino* 40, št. 1 (2000), str. 323-330; John Earle, *The Price of Patriotism. SOE and MI6 in the Italian-Slovene Borderlands during World War II* (Sussex/England, 2005); Darko Friš in Gorazd Bajc, "Iz Istre v Avstrijo? Nekateri vidiki ameriških in britanskih obveščevalnih služb med drugo svetovno vojno", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 251-276; Peter Pirker, *Gegen das 'Dritte Reich': Sabotage und transnationaler Widerstand in Österreich und Slovenien 1938-1940* (Klagenfurt-Wien, 2010); Peter Pirker, "Transnational Resistance in the Alps-Adriatic-Area in 1939/40. On Subversive Border-Crossers, Historical Interpretations, and National Politics of the Past", *Acta Histriae* 20, št. 4 (2012), str. 765-788; Peter Pirker, "British Subversive Politics towards Austria and Partisan Resistance in the Austrian-Slovene Borderland, 1938-45", *Journal of Contemporary History* 52, št. 2, (2017), str. 319-351; Blaž Torkar in Gorazd Bajc, "Slovenci v vrstah britanskih komandosov", *Acta Histriae* 28, št. 1 (2020), str. 161-184.

¹⁴ Vodušek Starič, "Boris Furlan", str. 171-181; Gorazd Bajc, "'Plačanci - agenti / špijoni Zahoda'. Primer retorike povojnih jugoslovanskih oblasti glede pomena in vloge TIGR-a in ocene britanskih obveščevalnih služb", *Acta Histriae* 15, št. 1 (2007), str. 261-276; Mateja Jeraj in Jelka Melik, "Poročila britanskih predstavništva o Jugoslaviji in Slovencih v prvih letih po drugi svetovni vojni", *Arhivi* 34, št. 2 (2011), str. 407-420 (dalje: Jeraj in Melik, "Poročila britanskih predstavništva o Jugoslaviji in Slovencih"); Mateja Jeraj in Jelka Melik, *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim. Študija in prikaz procesa* (Ljubljana, 2015) (dalje: Jeraj in Melik, *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim*); Mateja Jeraj in Jelka Melik, *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim. Epilog* (Ljubljana, 2017).

za ocene o uspešnosti oz. neuspešnosti. Lahko si predstavljamo, da je bilo tako poročanje – se pravi med republiški in zvezno SDV – običajna praksa, čeprav so lahko bili tudi drugi razlogi za to, v kar pa se pričujoči članek ne spušča. Naš cilj je torej ponuditi najbolj relevantne informacije o "samoizpraševanju" slovenske SDV glede ključnih objektov in oblik spremljanja ter nadzora nad osumljenimi delovanja v korist britanske obveščevalne dejavnosti, ki bi lahko bile koristne kot uvod v bolj poglobljen študij kompleksne in veliko bolj obsežne tematike, kot je tu prikazana. V ta namen smo v zadnjem delu članka tudi navedli najosnovnejše informacije o obsežnem arhivskem gradivu v zvezi z naslovno tematiko.

Na tem mestu želimo posebej opozoriti, da glede navedenih imen v pričujočem članku morda ni šlo za vire kot take in da dopuščamo možnost, da so nekateri informacije dajali nevede, se pravi, da niso bili zavestni sodelavci SDV, za slednje pa obenem nimamo podatkov, zakaj so sodelovanje sprejeli; možno je tudi, da so službi dajali nepomembne podatke ali pa celo dezinformacije. Enako opozorilo velja za tiste, ki so bili s strani SDV osumljeni, da sodelujejo z britanskimi službami. Na vsak način moramo podčrtati, da je predstavljena problematika v luči vedenja in razumevanja s strani SDV in je zato nujno parcialna.

Uvodoma moramo glede naslovne tematike navesti, kako je po omenjenem Brionskem plenumu leta 1966 in reorganizaciji obveščevalno-varnostne službe v SDV nastalo več pravilnikov o ustroju SDV SRS, ki nam med drugim prikazuje naloge njenih sektorjev. S spremljanjem britanske obveščevalne dejavnosti so se v glavnem ukvarjali naslednji štirje: 1) Sektor za operativna opravila: od 1. julija 1967 do druge polovice leta 1969;¹⁵ 2) I. sektor: od 1. novembra 1969 pa vse do 1. julija 1975; na tem mestu velja opozoriti, da je bil ta sektor do 29. junija 1972 zadolžen za spremljanje zahodnih varnostno-obveščevalnih služb, kasneje pa za spremljanje tako zahodnih kot vzhodnih varnostno-obveščevalnih služb;¹⁶ 3) II. oddelek za zunanje področje: od 1. junija 1975, od leta 1983 dalje pa II. Oddelek za zunanje področje – Zahod; slednji je bil odgovoren za spremljanje britanske problematike tudi s pravilnikom iz leta 1986.¹⁷

¹⁵ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond SIAS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, tehnična enota (t. e.) 1213, arhivska enota (a. e.) G-20-3, *Pravilnik o organizacija in sistematizacija Službe državne varnosti pri republiškem sekretariatu za notranje zadeve*, 1. julij 1967; a. e. G-20-2, *Pravilnik o organizaciji in sistematizaciji službe državne varnosti pri republiškem sekretariatu za notranje zadeve*, 26. 2. 1969; a. e. G-20-1, *Pravilnik o organizaciji in sistematizaciji delovnih mest v Službi državne varnosti pri republiškem sekretariatu za notranje zadeve*, 8. 10. 1969.

¹⁶ ARS, SI AS 1931, t. e. 1214, a. e. G-20-6, *Pravilnik o organizaciji in sistematizaciji delovnih mest v službi državne varnosti pri republiškem sekretariatu za notranje zadeve SR Slovenije*, 29. junij 1972.

¹⁷ ARS, SI AS 1931, t. e. 2314, *Določam notranjo organizacijo in sistematizacijo delovnih mest v USDV RSNZ SRS, 1975; Določam notranjo organizacijo in sistematizacijo delovnih mest v USDV RSNZ SRS*, str. 4; *Določam notranjo organizacijo in sistematizacijo delovnih mest v USDV RSNZ SRS*, 1986, str. 4.

Pet "samoevalvacij" SDV SRS glede spremljanja delovanja britanske obveščevalne dejavnosti od polovice šestdesetih do polovice sedemdesetih let

V ohranjenem gradivu Registrirane tekoče zadeve (RTZ) št. 158 najdemo pet poročil SDV SRS, ki jih lahko tretiramo (tudi) kot lastne ocene o spremljanju britanske problematike v obdobju od polovice šestdesetih do polovice sedemdesetih let, ali z drugimi besedami, neke vrste "samoevalvacije" odgovornih v slovenski službi. Iz leta 1971 sta ohranjeni dve taki poročili, in sicer *Angleška OS* (se pravi obveščevalna služba), ki pokriva spremljanje do leta 1970, glede samega leta 1971 pa *Pregled dela po Angleški OS*. Naslednje poročilo, *Nosilci obveščevalne in druge subverzivne dejavnosti po liniji britanske OS in pozicije*, je datirano 28. maja 1973. V letu 1975 dobimo dve taki poročili: *Priloga za analitični pregled stanja in kvalitete obdelav SDV nad zvezami britanskih obveščevalnih služb*, ki nosi datum 26. februarja 1975, in *Priloga za analitični pregled informativno obveščevalne dejavnosti britanskih državljanov v korist britanske obveščevalne službe*, 19. marca 1975. Najbolj relevantne podatke teh poročil bomo izpostavili v nadaljevanju.

"Samoevalvacija" do leta 1970

Po lastnih ocenah SDV SRS v poročilu *Angleška OS* spremljanje delovanja britanskih obveščevalnih služb med letoma 1966 in 1970 ni bilo najuspešnejše. Razloge za to je bilo – po pisanju avtorjev poročila – potrebno iskati v tem, da delo ni bilo sistematično in kontinuirano. Rezultati so bili tako le minimalni, saj naj bi bilo vse skupaj bolj ali manj rutinsko, posamezni zanimivi primeri pa so bili neobdelani oz. pri njih niso postopali, kot bi morali. Posledično je do leta 1970 slovenska SDV imela le delni pregled nad t. i. legalnim delovanjem britanske obveščevalne službe v okviru diplomatsko-konzularnih predstavništev, ambasade v Beogradu in Generalnega konzulata v Zagrebu, ter preko nadzora posameznih britanskih trgovcev in znanstvenikov ter jugoslovanskih emigrantov v Veliki Britaniji. Kot je sama služba ugotavljala, ji je manjkalo tudi pregled nad metodami in delovanjem britanske obveščevalne službe iz zamejskih centrov.¹⁸ Skratka, vedenje o t. i. pozicijah britanske *intelligence* na slovenskem ozemlju do leta 1970 je bilo po mnenju samih avtorjev poročila pomanjkljivo in nepopolno.

Kaže torej, da je slovenska SDV pri spremljanju britanske problematike do leta 1970 velik del pozornosti posvečala diplomatsko-konzularnim pred-

¹⁸ ARS, SIAS 1931, t. e. 2550, a. e. RTZ: 158, *Angleška OS*, leta 1971, str. 1–4.

stavništvom in njihovim predstavnikom. Ocenjevala je, da so predmet interesa britanske ambasade v Beogradu gospodarska, vojaška in politična vprašanja, medtem ko naj bi se na Generalnem konzulatu v Zagrebu ukvarjali predvsem s kulturnimi in z ekonomskimi vprašanji v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji (SFRJ). Med britanskimi diplomatsko-konzularnimi predstavniki je SDV SRS spremljala tiste, pri katerih je bila prepričana, da je ugotovila dejansko obveščevalno dejavnost. Med temi je bilo v poročilu oz. "samoevalvaciji" do leta 1970 imenovanih 9 britanskih državljanov, in sicer s področja vojaških ("James Mathews in Claud Moir¹⁹"), ekonomsko-političnih ("Garvey, Molineux, Bull in Dobbs") in kulturno-političnih ("Aschmore, Le Fanu in Halcolh") zadev. Eden izmed ukrepov je bilo t. i. vzpostavljanje pozicij na tistih mestih, institucijah, gospodarskih organizacijah ipd., ki naj bi bile domneven predmet vdora oz. interesa britanske službe. Za slednjo naj bi bile zanimive predvsem naslednje institucije: univerza, gospodarska zbornica, trgovinska zbornica in Radiotelevizija Slovenija (RTV).²⁰ Iz tedanjega poročila ni mogoče razbrati, ali je SDV SRS v kateri izmed naštetih imela infiltrirane svoje konfidente.

Na ekonomskem področju naj bi se britanski diplomatsko-konzularni predstavniki zanimali za trgovino, industrijo in proizvodnjo. Predvsem naj bi iskali podatke o trgovini in njeni usmeritvi bodisi na Vzhod ali Zahod, o možnostih financiranja s strani britanskega kapitala, podatke o industriji in proizvodnji ter kooperaciji z britansko industrijo. Zaradi naštetega je SDV SRS sumila, da gre za povečan interes prodora kapitala Velike Britanije na slovensko tržišče.²¹

Na kulturnem področju naj bi bile do leta 1970 na "udaru" predvsem šole, univerza in RTV. Slovenska SDV je menila, da se preko pomoči, kot so knjige, štipendije in specializacije, odraža poskus indoktrinacije angleškega oz. zahodnega načina življenja. Odločilno vlogo pri tem naj bi odigral *British Council*, se pravi krovna organizaciji britanske t. i. kulturne diplomacije; v poročilu *Angleška OS* sta bila poimenovana dva predstavnika ("Le Fanu in Hardy") te institucije. V poročilu se posebej omenja prirejanje *cocktailov*, se pravi neformalna druženja, ki naj bi se jih udeleževali tudi predstavniki najvidnejših slovenskih kulturnih in gospodarskih institucij, ter da se je bližalo odprtje angleške čitalnice v Ljubljani. Med dotedanjimi vezami britanskih diplomatsko-konzularnih predstavnikov naj bi tako bili pripadniki intelektualnih krogov, ki so zavzemali določena ključna mesta v družbenem in gospodarskem življenju v Sloveniji.²² SDV SRS je torej predvidevala, da si je britanska *intelligence* s t. i. metodami legalnega delovanja ustvarila soliden vpogled v razmere na Slovenskem.

¹⁹ V pričujočem članku so se avtorji odločili, da poimenovanja izpišejo na način, kot so v primarnih virih.

²⁰ ARS, SI AS 1931, t. e. 2550, a. e. RTZ: 158, *Angleška OS*, leta 1971, str. 1–3.

²¹ Prav tam, str. 2.

²² Prav tam.

Glede na poročilo *Angleška OS* iz leta 1971 je slovenska SDV določeno pozornost posvečala tudi naslednjim kategorijam: britanskim državljanom, ki so pogosteje prihajali v Jugoslavijo; državljanom SFRJ, ki so bili na delu, šolanju ali specializaciji v Veliki Britaniji ali pa so bili predstavniki gospodarskih organizacij, ki so bile blizu institucijam ali posameznikom, ki naj bi bili povezani z britansko obveščevalno službo; nekdanjim pripadnikom vojaške obveščevalne službe *Field Security Service* (FSS) v Avstriji in Italiji ter delovni sili, ki je bila zaposlena v okviru t. i. *Mishet Service Organization* (MSO) enot britanske vojske v Zvezni republiki Nemčiji (ZRN).²³ Podatke o teh je sodelavcem SDV SRS uspelo le deloma obdelati.²⁴

V omenjenem poročilu so bile sintetično opisane t. i. kvekerske organizacije; slednje naj bi prirejale verske seminarje, na katerih so med drugim razpravljali o splošnih gospodarskih in ekonomskih ter družbenih vprašanjih. Izpostavljena je bila znana raziskovalka Stella Alexander,²⁵ ki je v Jugoslaviji raziskovala verske skupnosti in tako s t. i. legalnimi metodami izvajala razgovore ter intervjuje z jugoslovanskimi državljani. V poročilu so tudi posebej izpostavljene nekatere njene domnevne povezave: v Londonu center kvekerjev, Komite za vzhodno-evropske države in *British Council*; podružnice te britanske organizacije v Beogradu in Zagrebu ter Balkanološki inštitut. Službi SDV je uspelo pridobiti material, ki je bil osnova za študijo Stelle Alexsander.²⁶ Kot vemo, je zbirala gradiva o odnosu komunističnega režima v SFRJ do katoliške in pravoslavne Cerkve in leta 1979 objavila pomembno knjigo *Church and State in Yugoslavia since 1945*,²⁷ ki v tedanji Jugoslaviji ni bila dobro sprejeta, je pa postala referenčna.²⁸

²³ Glede na pisanje zvezne SDV v analizi o delovanju britanske *intelligence* iz leta 1982 je britanska obveščevalna služba v ZRN koristila MSO enote (leta 1947 so jih ustanovile britanske oborožene sile). MSO enote so sestavljali izključno tuji državljani, predvsem iz vzhodno-evropskih območij in Jugoslavije. Delovali so v delovnih skupinah, prevoznih enotah, rednih in posebnih enotah za varovanje ipd. Sumili so, da so britanske obveščevalne službe za delo proti SFRJ koristile tudi območje ZRN za angažiranje agentov (ARS, SI AS 1931, t. e. 3136, a. e. S–420, *Delatnost britanske obaveštajne službe prema Jugoslaviji (analiza)*, februar 1982, str. 71–72).

²⁴ ARS, SI AS 1931, t. e. 2550, a. e. RTZ: 158, *Angleška OS*, leta 1971, str. 3–4.

²⁵ Stella Alexander (rojena Tucker) se je rodila leta 1912 v Šanghaju, kjer se je šolala, nato je izobraževanje nadaljevala v Združenih državah Amerike (ZDA) in na Oxfordu. Po diplomu se je poročila z britanskim diplomatom Johnom Alexandrom in se vrnila na Kitajsko. V času druge svetovne vojne sta bila z otroki kot tuja diplomata nekaj časa internirana v hotelu Cathay, dokler niso bili septembra 1946 skupaj z drugimi v izmenjavi državljanov poslani nazaj v ZDA. Leta 1950 sta se Stella in John ločila. Po ločitvi je delala za Organizacijo združenih narodov (OZN), eno leto potovala po Indiji in postala vse bolj vpletena v kvekerje; leta 1957 je npr. predstavljala londonsko letno srečanje na Generalni skupščini OZN. Preko kvekerske organizacije se je Stella začela zanimati za Jugoslavijo in jo nato redno obiskovala ter o njej veliko pisala. Umrla je leta 1998 (Michael St. John-McAlister, "The fascinating life of Stella Alexander", *British library*, 11. januar 2018, dostopno na: <https://blogs.bl.uk/untoldlives/2018/01/the-fascinating-life-of-stella-alexander.html>, pridobljeno: 5. 11. 2020).

²⁶ ARS, SI AS 1931, t. e. 2550, a. e. RTZ: 158, *Angleška OS*, leta 1971, str. 3.

²⁷ Stella Alexander, *Church and State in Yugoslavia since 1945* (Cambridge, 1979).

²⁸ Radmila Radić, "Jugoslavija i Vatikan 1918–1992. godine", *Annales, Series Historia et Sociologia* 24, št. 4 (2014), str. 691–702.

O slovenski emigraciji v Veliki Britaniji je nato v istem poročilu zapisano, da čeprav emigranti na Angleškem niso bili številčno močno zastopani, naj bi kljub temu obstajali indikatorji, da je del slovenske emigracije bil povezan z britansko obveščevalno dejavnostjo in informativno-obveščevalno deloval. Na področju spremljanja slovenske emigracije so bili poimenovani trije jugoslovanski emigranti, ki so postali britanski državljani in v Veliki Britaniji dosegli določen položaj: profesor na univerzi v Glasgowu Ljubo Sirc in dva uslužbenca osrednje britanske medijske hiše *British Broadcasting Corporation* (BBC) v Londonu Drago Lavrenčič ter Franjo Sekulec.²⁹

O učinkovitosti in stanju spremljanja britanske obveščevalne dejavnosti v začetnem obdobju SDV SRS, se pravi od polovice šestdesetih let do 1970, sta bili dovolj zgovorni naslednji samokritični ugotovitvi:

Z gornjim prikazom določenih problemov še zdaleč ni zajeta celotna problematika angleške OS na področju Slovenije. /.../ Z drugimi besedami, smo nekje na začetku odkrivanja in spremljanja angleške OS v sedanjih pogojih.³⁰

Lahko rečemo, da čeprav se je SDV SRS zavedala, kako bi njeno spremljanje britanske tematike lahko bilo uspešnejše in da bo morala očitno v prihodnje izboljšati svoje delovanje na tem področju, je imela do leta 1970 izoblikovano sliko o interesih in domnevnih nosilcih informativno-obveščevalne dejavnosti ter inštitucijah, preko katerih naj bi britanska obveščevalna služba delovala v Sloveniji. Za nas je predstavljena "samoevalvacija" zanimiva, ker pride jasno do izraza velika skepsa do malodane katerekoli dejavnosti, povezane z Veliko Britanijo.

"Samoevalvacija" leta 1971

Drugo poročilo, nastalo v letu 1971, ki je obravnavalo spremljanje britanske problematike v tekočem letu, je SDV SRS pripravila decembra. Poročilo je nosilo naslov *Pregled dela po Angleški OS*. V njej so zapisali, da je bila zaradi stalnih neuradnih in uradnih obiskov s strani britanskih diplomatsko-konzularnih predstavnikov, novinarjev, trgovcev in raziskovalcev, primorana začeti z opravljanjem "razčiščevalnih razgovorov z namenom pasivizacije in angažiranosti zvez, ki so bile predmet pritiska britanskih predstavnikov".³¹ V letu 1971 je slo-

²⁹ ARS, SI AS 1931, t. e. 2550, a. e. RTZ: 158, *Angleška OS*, leta 1971, str. 3.

³⁰ Prav tam, str. 1 in 4.

³¹ ARS, SI AS 1931, t. e. 2550, a. e. RTZ: 158, *Zadeva: Pregled dela po Angleški OS*, 13. december 1971, str. 1.

venski SDV uspelo prodreti v tri institucije, ki naj bi bile po njenem mnenju blizu britanskim službam, in sicer v Generalni konzulat v Zagrebu, t. i. MSO enote v Zvezni republiki Nemčiji in v britansko medijsko hišo BBC London. S tem naj bi se ustvarile t. i. osnovne pozicije za nadaljnje operativno delo.³² Poročilo in dosedaj pregledana dokumentacija podatkov o "vdoru" oz. metodah "vdora" ne razkriva.

V primerjavi s prejšnjim poročilom *Angleška OS* je v tem podrobneje opisano, kaj naj bi zanimalo britanske obveščevalne službe, in sicer preko svojih t. i. eksponentov so skušale pridobiti popoln pregled nad gospodarskimi razmerami v državi, pa družbeno-političnimi spremembami, delovanjem sindikatov, finančnim položajem ter odnosom med Slovenijo in federacijo. Ob tem naj bi težile k (s)poznavanju razmer v okviru naslednjih področij: problemi gibanja med delavci, se pravi vprašanja samoupravljanja, sindikalno gibanje ter odnosi med delavci, sindikati in upravo podjetij; zблиžanje z vodilnimi osebami v predstavniških, oblastvenimi organi in gospodarstvu; pridobivanje vojaških podatkov po akreditiranih diplomatsko-konzularnih predstavnikih; izvajanje geografskih in demografskih raziskav; širjenje britanskih nazorov v izobraževalnih ustanovah in težnje po ponovnem odprtju britanskega konzulata v Ljubljani.³³ Svoj konzulat v Ljubljani so Britanci prvič za kratek čas namreč odprli šele na predvečer zasedbe 1941 in ga aprila istega leta zaprli,³⁴ do ponovnega odprtja je prišlo šele po vojni, avgusta 1945, a le do konca septembra 1948, ko so ga ponovno zaprli.³⁵

V letu 1971 je slovenska SDV ponovno odprla osem t. i. obdelav, o katerih v poročilu ni veliko podatkov, saj so zanje v eni sami povedi navedene le skope informacije o osebah, ki so bile predmet pozornosti, ni pa njihovih imen. Izmed vseh je eno, "Hipi", uspela zaključiti. Pet obdelav, ki so bile označene pod kodnimi imeni "Teozof", "Pojanec", "Plemič", "London" in "Čeh", je nameravala ukiniti. Ukinjena je bila tudi akcija "Komandos", saj rezultati naj ne bi nakazovali na obveščevalno dejavnost v škodo družbeno-politične ureditve SFRJ oz. njenih oboroženih sil. Kljub "tesnemu sodelovanju z avstrijsko službo" naj bi načrt prodora v t. i. stare baze angleške obveščevalne službe v Avstriji uspel le v manjšem obsegu, in sicer je SDV med člani skupine bivših pripadnikov FSS uspelo prodreti le do Hughha Aldousa, katerega nadaljnje spremljanje je prene-

³² Prav tam, str. 2.

³³ Prav tam, str. 1 in 4.

³⁴ ARS, SI AS 1931, t. e. 943, a. e. 403-3, *Elaborat o delovanju angleškega konzulata v Sloveniji*, [nedatirano], str. 1-4; t. e. 945, a. e. 400-1, *Konzulati v Ljubljani pred in med vojno (rekonstrukcija)*, [nedatirano] str. 7; Vodušek Starič, *Slovenski špijoni in SOE*, str. 214; Bajc, *Iz nevidnega na plan*, str. 41.

³⁵ ARS, SI AS 1931, t. e. 943, a. e. 2 403-3, *Elaborat o delovanju angleškega konzulata v Sloveniji*, [nedatirano], str. 5 in 14; t. e. 945, a. e. 400-1, *Konzulati v Ljubljani pred in med vojno (rekonstrukcija)*, [nedatirano], str. 7; *Iz arhivov slovenske politične policije*, str. 183 in 278-279; Jeraj in Melik, "Poročila britanskih predstavništev o Jugoslaviji in Slovencih", str. 410; Jeraj in Melik, *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim*, str. 112.

sla v načrt dela za naslednje leto, torej 1972. Ob tem je zastal tudi primer "Seakween" v Trstu, za katerega so predlagali ukinitve, saj naj ne bi imeli primerne operativca za britansko problematiko na izpostavi Koper,³⁶ od koder so očitno pokrivali razmere na Tržaškem. Iz poročila ne moremo razbrati, ali se je gradivo teh osmih "obdelav" ohranilo – podobno kot tega ne moremo razbrati pri nadaljnjih omembah t. i. obdelav. Na tem mestu velja vsekakor podčrtati omembo o sodelovanju z avstrijskimi varnostnoobveščevalnimi organi, čeprav v pregledanem gradivu nismo dobili drugih podatkov o tem.

Drugače je bilo na območju Slovenije, kjer je SDV uspelo infiltrirati svoje "vire" v več objektov, ki naj bi bili po njenem prepričanju najbolj zanimivi za britansko obveščevalno službo. Bilo jih je 22, in sicer razni sekretariati, izobraževalne in druge pomembne ustanove v Ljubljani. V dokumentu dobimo naslednje podatke: RTV Ljubljana – 3 "viri", SP "Dom" – 2 "vira", *Ljubljanski dnevnik* in *Delo* – 2 "vira", Filozofska fakulteta – 2 "vira", Pravna fakulteta – 1 "vir", Ekonomska fakulteta – 1 "vir", VŠPV (Visoka šola poslovnih ved, leta 1970 preimenovana v Fakulteto za sociologijo, politične vede in novinarstvo – FSPN) – 1 "vir", Protokol IS – 1 "vir", Sekretariat za prosveto in kulturo – 1 "vir", Zavod za planiranje SRS – 1 "vir", Sekretariat za informacije IS – 1 "vir", Cestni sklad SRS – 1 "vir", Sekretariat za gospodarstvo SRS – 1 "vir", R. O. sindikatov SRS – 1 "vir", SDK (Služba državnega knjigovodstva) – 1 "vir", Ljubljanska banka – 2 "vira", Pedagoška akademija – 2 "vira", Zavod za zaposlovanje SRS – 2 "vira", "LEK" – 1 "vir", Tiskarna "LP" (Tiskarna ljudske pravice) – 1 "vir", Cankarjeva založba – 2 "vira", Državna naložba – inozemski oddelek – 1 "vir". Ob tem naj bi jim v vseh inštitucijah skupaj uspelo "plasirati" 31 "virov", in sicer: "Merčun, Rigl, Murko M., 'Hišnik', 'Koškarkar', 'Beznik', 'Gorjup', 'Maks Celjan', 'Urban', Smerkolj B., Černetič A., Martelanc, 'Cvetko Ivo', Cajhen Breda, Barborič Boštjan, Novinšek Jože, Blenkuš, Fras Erna, Škerlavaj Andrej, Valenčič Minka, Zorko, Ipavec, Šikič, Božič Branko, Štrukelj Ivanka, Omahen Tatjana, Belič Janez, Sintič Božo, tov. Hoclerjeva, Gorkičeva, Marinšek Franc". Kot so ugotavljali tudi sami, so bili v gospodarskih organizacijah na območju Ljubljane z "viri pasivni".³⁷ Čeprav poročilo obravnava le leto postopanja SDV SRS na britanski tematiki, nam v primerjavi s poročilom *Angleška OS*, ki obravnava spremljanje do leta 1970, ponuja mnogo več informacij o operativnem delovanju pri spremljanju britanskih obveščevalnih služb.

Na koncu poročila *Pregled dela po Angleški OS* je bil podan načrt za leto 1972. Predvideval je naslednje naloge: 1) tekoče angažiranje glede interesov britanske obveščevalne službe skozi razgovore z državljani, zvezami in s sredstvi SDV SRS v okviru objektov, ki naj bi bili predmet interesa britanskih obve-

³⁶ ARS, SI AS 1931, t. e. 2550, a. e. RTZ: 158, *Zadeva: Pregled dela po Angleški OS*, 13. december 1971, str. 2 in 4.

³⁷ Prav tam, str. 3.

ščevalnih služb; 2) nadaljevanje predhodnih obdelav "Tobi", "Dninar" in Aldous Houh; v poročilu je zapisana tudi obdelava "Polja", a je prečrtana; 3) dokončati akcijo, vezano na BBC, v sklopu katere si je slovenska SDV zadala tudi izvedbo ankete, ki bi podala sliko o tem, katere njene oddaje posluša prebivalstvo v Sloveniji; 4) spremljanje novih lektorjev angleščine na Filozofski fakulteti (Jerman in Davisova) s ciljem, da bi ugotovili eventualno obveščevalno dejavnost oziroma širjenje ameriško-britanskih nazorov.³⁸ Bistvena novost je torej bila, da so v ospredje sumničenja postavili britanske medije in novinarje.

"Samoevalvacija" leta 1973

Tudi iz naslednjega ohranjenega poročila z dne 28. maja 1973 je razvidno, da je bila SDV SRS v sklopu spremljanja britanske *intelligence* in raznih britanskih inštitucij, ki so jih sumili informativnega delovanja proti SFRJ, pozorna na diplomatsko-konzularne predstavnike, *British Council*, lektorje, posamezne predstavnike britanskih firm, dopisnike britanskih časopisov, BBC, britanske kvekerske organizacije in nekatere univerze. Omenjena je bila tudi organizacija *Chatham House*, se pravi *Royal Institute of International Affairs*, britanski študijski center za analize svetovne geopolitike in politične ekonomije. Tudi v letu 1973 je bilo spremljanje britanskih diplomatsko-konzularnih predstavnikov v glavnem še zmeraj vezano na uradne ter neformalne obiske britanskih diplomatsko-konzularnih predstavnikov. Njihov interes je v glavnem ostal enak: na obiskih so preučevali aktualne družbeno politične razmere, spremljali stike ter potencial v gospodarstvu in pridobivali nove oziroma "negovali" že obstoječe veze. Britansko delovanje so v slovenski SDV spremljali "z relativno solidnimi pozicijami plasiranimi tem predstavnikom /.../ in izvori v okviru samozaščitnega mehanizma".³⁹

V poročilu so bili tudi omenjeni trije plasirani sodelavci, "Kaktus", "Fičo" in "Krpan" (za razliko od poročila *Pregled dela po Angleški OS*, kjer je bilo zapisano le, da je SDV SRS med drugimi prodrla v zagrebški konzulat). Imensko so izpostavili štiri britanske diplomatsko-konzularne predstavnike, ki so bili pod nadzorom, in sicer Petra Bulla, Geoffreyja Bakerja, Davida Montgomeryja in Roslinga (pri slednjem je v poročilu sicer zapisan le priimek, a gre najverjetneje za Petra Roslinga). Podana je tudi informacija, da je bilo v Sloveniji zaradi suma sodelovanja z britansko diplomacijo pod drobnogledom deset oseb (niso poimenovane), ki so večinoma izhajale iz delavnih in strokovnih organizacij. Dalje so bili pod nadzorom lektorji angleščine in izmenjave v okviru *British*

³⁸ Prav tam, str. 4.

³⁹ ARS, SI AS 1931, t. e. 2550, a. e. RTZ: 158, *Nosilci obveščevalne in druge subverzivne dejavnosti po liniji britanske OS in pozicije SDV, leta 1973*, 28. maj 1973, str. 1–2.

Councila iz Zagreba, tu pa se njihova angažiranost na informativno-obveščevalnem področju ni potrdila. Slovenska SDV je skušala najti tudi povezave med nekaterimi uslužbenci BBC z britansko obveščevalno službo (poimenovani so bili štirje: Alexander Lieven, Kerk Osten, Drago Lavrenčič, Pavel Zupan) in obenem ugotoviti, ali je slovenska oziroma jugoslovanska emigracija vplivala na kreiranje odnosa te medijske hiše do Jugoslavije ter, kot je bilo v *Pregled dela po Angleški OS* predvideno za leto 1972, spremljala njene stike s slovenskimi poslušalci, in sicer, ali je bil organiziran dotok informacij, ki bi lahko analitično služil britanski obveščevalni službi. V poročilu se omenja tudi "sodelavska pozicija" "Lingvistka". SDV SRS je tudi na splošno spremljala novinarje britanskih publikacij, ki so "problematično" pisali o dogajanju v SFRJ in poimensko omenila dva (Paul Lendvai, Krsto Cviič), ki pa sta le občasno prihajala v Slovenijo.⁴⁰

Nadzoru se niso mogli izogniti niti britanski strokovnjaki za Jugoslavijo in njihove zveze v republiki. V poročilu sta poimenovani že omenjena Stella Alexander in zgodovinarica Phyllis Auty⁴¹. Pri obeh so "ugotavljali kontinuirane obveščevalne interese in tendence po negovanju in širjenju koristnih zvez". Sicer naj bi bilo glede na poročilo iz konca maja 1973 v tistem letu direktnih znanstvenoraziskovalnih stikov z Veliko Britanijo relativno malo. Enemu britanskemu raziskovalcu⁴² so vsekakor že leto prej zavrnilo dovoljenje za prou-

⁴⁰ Prav tam.

⁴¹ Phyllis Auty se je rodila leta 1910 v Rotherhamu, v okrožju South Yorkshireja. Še pred drugo svetovno vojno je veliko potovala po srednje- in jugovzhodni Evropi, kar je poleg raziskovanja zgodovine pomembno vplivalo na njene medvojne zadolžitve: najprej je delala na BBC, nato v posebnem politično-obveščevalnem oddelku zunanjega ministrstva (*Foreign Office, Political Intelligence Department*), na koncu vojne pa kot politično-obveščevalni oficir glede Jugoslavije na sedežu zaveznških sil v Kairu in Bariju. Po vojni je dve leti delala v okviru Uprave Organizacije združenih narodov za pomoč (UNRRA), kjer je analizirala gospodarski razvoj vzhodne Evrope. Po sporu med Titom in Stalinom 1948 je vzpostavila vezi z jugoslovanskimi kolegi in raziskovalnimi inštitucijami, tako da je lahko delala v jugoslovanskih arhivih in leta 1951 intervjuvala Tita. Ocenjevali so – tako piše specialist za jugoslovansko zgodovino Mark Wheeler –, da je občudovala Tita in samoupravljanje. Leta 1965 je objavila poljudni zgodovinski prikaz Jugoslavije. Leta 1968 je ponovno intervjuvala Tita in dve leti pozneje objavila znano biografijo jugoslovanskega voditelja. V obdobju 1947–1974 je poučevala na *School of Slavonic and East European Studies*, med letoma 1974–1978 pa je bila profesorica moderne zgodovine na *Simon Fraser University, Vancouver*. Umrla je leta 1998 (Mark Wheeler, "Obituary: Professor Phyllis Auty", *Independent*, 4. junij 1998, dostopno na: <https://www.independent.co.uk/news/obituaries/obituary-professor-phyllis-auty-1162778.html>, pridobljeno: 16. 11. 2020).

⁴² Iz poročila ARS, SI AS 1931, t. e. 2550, a. e. RTZ: 158, *Priloga za analitični pregled informativno-obveščevalne dejavnosti britanskih državljanov v korist britanske obveščevalne službe*, 19. marec 1975, str. 6, izvemo, da gre za Thomasa Colina. Slednji je v letu 1968 začel raziskovati socialne in historične spremembe prebivalstva v rudarskem območju Idrije v primerjavi z razvojem prebivalstva v območju svinčenih rudnikov v Walesu. Z raziskavo je nadaljeval v letih 1969, 1970 in 1972. Leta 1972 mu je SDV preko Republiškega sekretariata za prosveto in kulturo onemogočila nadaljnje raziskovanje v Idriji, saj naj bi se tu udomacil do te mere, da nanj niso bili več pozorni. Colin od raziskave ni želel odstopiti. Julija 1974 je nato na Dunaju in Salzburgu zbiral gradivo za svojo raziskavo, avgusta 1974 pa je prišel na dopust v Slovenijo in ga preživel v ljubljanskih arhivih. Leta 1975 je pridobil jugoslovansko štipendijo za študijo notranje migracije. Istočasno mu je prof. dr. Metod Vojvoda priskrbel privolitveno pismo Oddelka za geografijo v Ljubljani za nadaljevanje idrijskega projekta ter dovoljenje slovenske raziskovalne skupnosti. V omenjenem poročilu iz leta 1975 je še zapisano, da bo Colinu kljub privolitvenemu pismu onemogočeno nadaljnje delo v Idriji.

čevanje demografije v Idriji. Spremljali so tudi maloštevilne britanske trgovce: v poročilu maja 1973 so poimenovali enega (Ray Parkinson), ki so ga spremljali dlje časa. Nazadnje lahko zabeležimo, da glede na poročilo zaradi pomanjkanja kadra slovenska SDV ni uspela sistematično in kontinuirano spremljati že omenjenih MSO enot v ZRN ter bivših pripadnikov FSS v zamejstvu; poskušali so sicer spremljati osumljenega Martina Jugovca.⁴³ V tem primeru je bilo kot zamejstvo verjetno mišljeno območje na avstrijskem Koroškem.

Dve "samoevalvaciji" leta 1975

Januarja 1975 je SDV Zveznega sekretariata za notranje zadeve za namene analitičnega pregleda o britanski problematiki pozvala SDV iz Slovenije, naj sestavi poročilo o delovanju obveščevalne službe Velike Britanije na njenem področju, mesec kasneje pa še, da pripravi poročilo o delovanju britanske *intelligence* preko legalnih britanskih institucij in preko britanskih raziskovalcev. V odgovor je 26. februarja SDV SRS sestavila sedem strani dolgo poročilo *Priloga za analitični pregled stanja in kvalitete obdelav SDV nad zvezami britanskih obveščevalnih služb*. Na vrhu poročila je pripis s kemičnim svečnikom "Dop. st. 128/75, 26. 2. 75 za Bgd [Beograd] – uničeno".⁴⁴ Ker se je poročilo kljub vsemu ohranilo, nam pripis odpira več vprašanj: ali bi moralo biti to poročilo uničeno; ali gre v tem primeru za kopijo in je bil original uničen; čeravno se na začetku v samem naslovu poročila pojavlja termin *Priloga*, se lahko nazadnje vprašamo, ali je vsebovalo kakšno dodatno prilogo, ki je dejansko uničena? Odgovore bomo iskali z nadaljnjim raziskovanjem, na tem mestu pa velja izpostaviti nekaj ključnih zadev iz februarskega poročila.

Na splošno iz dokumenta izhaja, da so bile tudi tedaj, do začetka 1975, obdelave slovenske SDV še zmeraj usmerjene predvsem na diplomatsko-konzularne predstavnike in druge britanske državljane ter na slovenske emigrante v Veliki Britaniji. Že na prvi strani je bil naveden tudi ključni problem pomanjkanja kvalitetnih kadrov:

Naša protiobveščevalna dejavnost je pogojena s kadrovskimi problemi službe. Specializiranih operativcev za britansko področje v SR Sloveniji v sedanjem času ni. /.../ Iz ugotovljenih interesov britanske informativne in obveščevalne dejavnosti se vidi, da smo preko naših pozicij v teku izdvajanja tistih naših

⁴³ ARS, SI AS 1931, t. e. 2550, a. e. RTZ: 158, *Nosilci obveščevalne in druge subverzivne dejavnosti po liniji britanske OS in pozicije SDV, leta 1973*, 28. maj 1973, str. 2.

⁴⁴ ARS, SI AS 1931, t. e. 2550, a. e. RTZ: 158, *Priloga za analitični pregled stanja in kvalitete obdelav SDV nad zvezami britanskih obveščevalnih služb*, 26. februar 1975, str. 1.

državljanov, ki se povezujejo z nosilci informativne in obveščevalne dejavnosti, jih pa nismo v stanju širše obdelovati zaradi pomanjkanja kadrov.⁴⁵

Vsekakor je iz poročila razvidno, da naj bi informativno-obveščevalni aparat Velike Britanije v letu 1973 na gospodarskem področju nekoliko spremenil svoje zanimanje za Slovenijo in širše Jugoslavijo. Območja drugih republik naj bi postala zanimiva predvsem zaradi težke industrije in potencialnega britanskega tržišča. Zanimanje za Slovenijo pa se je odražalo tudi v povečanem oz. načrtnem interesu za gospodarstvo v sklopu naslednjih področij: energetske razmere, slovenske železnice, velika slovenska podjetja in njihovi vodilni kadri, pa davčni in bančni sistem ter tržišča in zunanja trgovina. Kot doslej, je SDV SRS sumila, da so pri zbiranju informacij o gospodarskih razmerah Britanci aktivni preko diplomatsko-konzularnih predstavništev, prav tako naj bi se za to področje zanimali v okviru BBC, *British Council*-a in društva 'Jugoslavija – Velika Britanija'. Kot so ugotavljali v poročilu, so Britanci obiskali Luko Koper, rafinerijo v izgradnji Sermin pri Koprju, TAM v Mariboru, Gorenje v Velenju, kreditno banko in hranilnico v Mariboru, narodno banko in Ljubljansko banko, večje bolnice v Ljubljani, Mariboru, Novi Gorici in Koprju, uredništvu časnikov *Delo* in *Ljubljanski dnevnik* – imeli naj bi tudi izdelan spisek vseh novinarjev ter urednikov v Sloveniji.⁴⁶

Na vojaškem področju naj bi informativno-obveščevalni aparat Velike Britanije iskal podatke o raznih vojaških objektih, pogojih v vojašnicah, načinu rekrutiranja in mobilizaciji. V obdobju med letoma 1973–1975 naj bi se posebej zanimal za smodnišnico v Kamniku, mariborsko letališče, jesenske manevre (lokacija, obseg, vzroki za tajnost), generale JLA v Sloveniji ter sovjetski koridor in promet na njem v času izraelsko-arabske vojne oktobra 1973,⁴⁷ poznane kot jomkipurska vojna. To nas seveda ne more presenetiti, saj je analiza britanskih primarnih virov pokazala, da so bili tedaj Britanci nejevoljni, ker je Jugoslavija, ko je dovolila prelet svojega zračnega prostora, nudila pomoč arabski strani. S tem je posredno ugodila Sovjetski zvezi, po drugi strani pa so se predstavniki londonske diplomacije v Beogradu zavedali, da želi Tito kljub vsemu ohraniti dovolj avtonomije v odnosu do Moskve.⁴⁸ Ta, za Zahod ključni vidik, je britanski veleposlanik v Beogradu Dugald Stewart posebej podčrtal, saj je s tem Jugoslavija potrdila, da želi še naprej igrati svojo vlogo kot vodilna neuvrščenih držav

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ Prav tam, str. 4–5.

⁴⁷ Prav tam.

⁴⁸ Gorazd Bajc, "La Jugoslavia e la guerra dello Yom kippur. Appunti della diplomazia britannica", v: *Europa e Medio Oriente (1973–1993)*, ur. Gianvito Galasso, Federico Imperato, Rosario Milano in Luciano Monzali (Bari, 2017), str. 390–393.

na vročem mednarodnem parketu, ki hkrati odklanja približevanje vzhodnemu bloku. V tedanjem času je bilo to za Zahod – kot je jasno pokazala preučitev britanskih dokumentov⁴⁹ – pravi *conditio sine qua non*.

Britance naj bi seveda zanimale interne politične razmere v SFRJ, predvsem vloga Zveze komunistov in njen vpliv v Sloveniji, razmerje med Cerkvijo in oblastjo, odnos Slovencev do Vzhoda in Zahoda, kolikšen je bil vpliv Sovjetske zveze na jugoslovansko politiko, problemi slovenske manjšine na Koroškem ter še zmerom nerešeno mejno vprašanje z Italijo. Posebej naj bi jih zanimalo zdravstveno stanje predsednika Tita,⁵⁰ ki je bil v času nastanka poročila v 83. letu starosti.

SDV SRS je sumila, da je britanska *intelligence* uporabljala tudi naslednje oblike pridobivanja informacij: preko zbiranja člankov iz slovenskega in jugoslovanskega tiska; preko študentske politike, ki so jo ponujali jugoslovanskim državljanom, preko gostovanj v Veliki Britaniji, se pravi v okviru t. i. kulturne diplomacije. Kot so zapisali, je bilo za 9 oseb ugotovljeno, da gre za agente in obveščevalce. Med temi so bili trije jugoslovanski državljani, ki so živeli v Londonu: dva slovenska (Pavel Zupan, Drago Lavrenčič) in en hrvaški emigrant (Krsto Cvijić). Drugi so bili britanski državljani: politični svetovalec britanskega veleposlanika v Beogradu Lloyd Philip Thomas, prvi sekretar te ambasade Peter Rosling, britanski konzul v Zagrebu David Montgomery, uslužbenec na BBC Michael Watts, zunanja sodelavka *Chatham House* Stella Alexander in britanska publicistka Phyllis Auty.⁵¹

22 oseb je bilo osumljenih, da so imeli zveze s sumljivimi britanskimi državljani ali slovensko emigracijo v Veliki Britaniji: zdravnika iz Ljubljane dr. Joško Baričevič in dr. Križanovsky, direktor splošne bolnišnice Koper Boris Filli, zunanjepolitični urednik ljubljanskega dnevnika Janez Čuček, uslužbenca Dela Slavko Fras in Jakob Štular, novinar in literat Venko Taufer, trije pravniki Dušan Krapež, Dušan Mis in dr. Dušan Savnik (zaposlen na republiškem pravobranilstvu), trije predavatelji na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo (FSNP) v Ljubljani Tomo Martelanc, Ernest Petrič in Franc Vreg, literat v Ljubljani Žarko Petan, direktor drame v Ljubljani Janez Šenk, zaposlena na Gospodarskem razstavišču Anica Urbanc, zaposlen na letališču Brnik ing. Marko Repovž,

⁴⁹ Gorazd Bajc, "Dietro le quinte della visita di Tito a Roma nel 1971: il contesto locale e internazionale letto dalla diplomazia britannica", *Annales, Series Historia et Sociologia* 24, št. 4 (2014), str. 713–732 (dalje: Bajc, "Dietro le quinte della visita di Tito a Roma nel 1971"); Gorazd Bajc, "Great Britain and the Italian-Yugoslav Relations in the 1970s", v: *Italy and Tito's Yugoslavia in the Ege of International Détente*, ur. Massimo Bucarelli, Luca Micheletta, Luciano Monzali in Luca Riccardi (Bruxelles et al., 2016), str. 75–98.

⁵⁰ ARS, SI AS 1931, t. e. 2550, a. e. RTZ: 158, *Priloga za analitični pregled stanja in kvalitete obdelav SDV nad zvezami britanskib obveščevalnih služb*, 26. februar 1975, str. 5.

⁵¹ Prav tam, str. 6–7.

pomočnik generalnega direktorja Slovenijales v Ljubljani dr. Sašo Rajher, zaposlen v tovarni Belinka Rasto Švajger, zaposlen na elektroinštitutu v Ljubljani A. Pehany, zaposlen v Dravskih elektrarnah v Mariboru Boris Žitnik ter Rudi Pisk, zaposlen na Yugotours v Londonu. Sum je padel tudi na jugoslovansko emigracijo na Angleškem.⁵² V predstavljenih poročilih so bili jugoslovanski državljani poimensko tako številčno izpostavljeni le še v poročilu *Pregled dela po Angleški OS* iz leta 1971.

Slab mesec dni po nastanku omenjene *Priloge* je slovenska SDV, v odgovor na poročilo SDV Zveznega sekretariata za notranje zadeve *Teze za izradu priloga za analitički osvrt*,⁵³ 19. marca 1975 sestavila novo osem strani dolgo poročilo. V prvem delu je podana "samoevalvacija", in sicer, da je bila v obdobju zadnjih treh let (torej od leta 1972) zmanjšana intenzivnost dejavnosti in obiskov britanskih raziskovalcev in strokovnjakov v Sloveniji. Delno so pripisovali zasluge ukrepom SDV, ki naj bi se – kot so zapisali – že pet let zoperstavljala njihovi informativno-obveščevalni dejavnosti in pa določenemu izboljšanju učinkovitosti samozaščitnega sistema. Ugotavljali so, da se je vzporedno s tem povečal interes britanskih diplomatsko-konzularnih predstavnikov in število njihovih obiskov. V poročilu so zapisali še, da gre za parcialne zaključke in da bodo ostali pozorni na določene raziskovalce in institucije.⁵⁴

Kot je razvidno iz zgornjega izrezka poročila, je SDV SRS, podobno kot že v februarški *Prilogi*,⁵⁵ za nepopolnost ali nedognanost podatkov o informativno-obveščevalni dejavnosti britanskih raziskovalcev in strokovnjakov ponovno krivila pomanjkanje kadra na področju spremljanja britanske informativno-obveščevalne dejavnosti. Dalje iz poročila zvemo, da sta bila za spremljanje zadolžena dva operativna delavca, ki pa sta ob tem delovala tudi na spremljanju ameriške, izraelske in drugih varnostno-obveščevalnih služb. Ponovno se tudi poudari, da v Sloveniji ni bilo operativnega delavca, ki bi bil zadolžen izključno za spremljanje britanske varnostno-obveščevalne službe.⁵⁶

V drugem delu poročila je podrobneje opisanih šest britanskih državljanov in njihova povezava s Slovenijo oz. z Jugoslavijo: že omenjeni raziskovalki Phyl-

⁵² Prav tam, str. 1–3

⁵³ ARS, SI AS 1931, t. e. 2550, a. e. RTZ: 158, *Teze za izradu priloga za analitički osvrt*, 17. februar 1975.

⁵⁴ ARS, SI AS 1931, t. e. 2550, a. e. RTZ: 158, *Priloga za analitični pregled informativno-obveščevalne dejavnosti britanskih državljanov v korist britanske obveščevalne službe*, 19. marec 1975, str. 1.

⁵⁵ ARS, SI AS 1931, t. e. 2550, a. e. RTZ: 158, *Priloga za analitični pregled stanja in kvalitete obdelav SDV nad zvezami britanskih obveščevalnih služb*, 26. februar 1975, str. 1.

⁵⁶ ARS, SI AS 1931, t. e. 2550, a. e. RTZ: 158, *Priloga za analitični pregled informativno-obveščevalne dejavnosti britanskih državljanov v korist britanske obveščevalne službe*, 19. marec 1975, str. 1.

V preteklosti smo vam poročali skoraj v celoti o področjih interesiranja britanskih raziskovalcev in strokovnjakov, kakor tudi o zvezah, katere so vzpostavljali z našimi državljani. Podatki o informativno - obveščevalni dejavnosti navedenih britanskih državljanov so pa včasih nepopolni in tudi nedognani, kar je rezultat pomanjkanja kadrov na tem kontraobveščevalnem področju. V celi republiki nimamo operativnega delavca, ki bi deloval izključno po liniji BOS, parcialno pa sta angažirana 2 operativca, ki delata tudi po ameriški, izraelski in drugih linijah.

Del poročila *Priloga za analitični pregled informativno obveščevalne dejavnosti britanskih državljanov v korist britanske obveščevalne službe*, 19. marec 1975 (ARS, SI AS 1931, t. e. 2550, RTZ: 158, str. 1)

lis Auty in Stella Alexander, profesor na oxfordski univerzi Richard Kindersley⁵⁷, omenjeni vodilni uslužbenec BBC-ja Alexander Lieven, neodvisni publicisti John Ardagh in raziskovalec Thomas Colin. Opisana sta bila tudi politični emigrant in novinar BBC Karel Lavrenčič ter avstrijski državljani in dopisnik britanskega lista *Financial Times*, že omenjeni Paul Lendvai.⁵⁸

Tretji del poročila vsebuje informacije o postopanju slovenske SDV pri spremljanju britanske problematike. Slednjo je v času nastanka poročila spremljala z 9 sodelavci in 7 operativnimi zvezami; v nekaterih primerih je svoje delo koordinirala tudi z SDV v drugih republikah. Med uporabljenimi metodami dela so naštet: sledenje, tajne preiskave prtljage in posluževanje drugih tehničnih sredstev, ki pa v poročilu niso naštet. Dalje lahko iz poročila razberemo, da je britansko problematiko spremljala na podlagi treh obdelav in petih predhodnih obdelav. Preventivno je opravljala tudi razgovore z jugoslovanskimi državljani in skušala preprečiti informativno-obveščevalne dejavnosti. Omenja se tudi postopanje slovenske SDV v dveh primerih, in sicer glede že omenjenih britanskih državljanov Rayja Parkinsona ter Thomasa Colina. V četrtem delu poročila so zapisani osebni podatki (datum rojstva, zaposlitev ipd.) večine oseb,⁵⁹ ki smo jih že omenili v drugem in tretjem delu poročila.

⁵⁷ V opisu Stelle Alexander in Richarda Kindersleyja se omenja tudi državljani Zvezne Republike Nemčije dr. Wolf Bechschnitt. Bil je študent na oxfordski univerzi, ki je na priporočilo Kindersleyja oktobra 1972 odpotoval v Beograd, kjer je skušal priti do podatkov za raziskavo Stelle Alexander o položaju verskih skupnosti v Jugoslaviji.

⁵⁸ ARS, SI AS 1931, t. e. 2550, a. e. RTZ: 158, *Priloga za analitični pregled informativno obveščevalne dejavnosti britanskih državljanov v korist britanske obveščevalne službe*, 19. marec 1975, str. 1–6.

⁵⁹ ARS, SI AS 1931, t. e. 2550, a. e. RTZ: 158, *Priloga za analitični pregled informativno obveščevalne dejavnosti britanskih državljanov v korist britanske obveščevalne službe*, 19. marec 1975, str. 6–8.

Spremljanje delovanja britanske obveščevalne dejavnosti na podlagi analiz zvezne SDV

S spremljanjem britanske *intelligence* na ozemlju SFRJ se je seveda ukvarjala tudi zvezna SDV. V Arhivu Republike Slovenije nam je uspelo pridobiti dve tovrstni obsežni analizi; ena je nastala leta 1970, druga pa 1982, k slednji je bila istega leta dodana še dopolnitev. Obe analizi in dopolnitev so bile razposlane po vseh republikah federacije.

Medtem ko na koncu šestdeset strani dolge analize *Delatnost britanske obaveštajne službe prema Jugoslaviji i suprotstavljanje službe državne Bezbednosti* iz leta 1970⁶⁰ niso bili podani podatki, na podlagi česa je nastala, je bil na koncu druge (še daljše – več kot 80 strani) *Delatnost britanske obaveštajne službe prema Jugoslaviji* iz leta 1982⁶¹ seznam uporabljenih dokumentov in literature. Navedene so že obstoječe analize, pregledani dokumenti, gradiva ter mikrofilmi SDV o britanskih varnostno-obveščevalnih službah, poleg razprav in prispevkov tudi tri monografske publikacije. Prva je bila dokumentirana študija priznanega jugoslovanskega zgodovinarja Jovana Marjanovića o Draži Mihaloviću iz leta 1979.⁶² Naslednja je bila knjiga Richarda Deacona, kar je bil psevdonim za novinarja in t. i. popularnega zgodovinarja Donalda McCormicka, z naslovom *Povijest britanske tajne službe*, prevod katere je izšel v Zagrebu leta 1980; delo je sicer napisano v angleščini pod naslovom *A History of the British Secret Service* izšlo najprej leta 1969 v Londonu, v letu 1979 pa je avtor delo dopolnil in naslednje leto v angleščini objavil novo verzijo.⁶³ Tretje delo, uporabljeno v analizi, je bil prevod študije priznane specialistke Elisabeth Barker o britanski politiki na Balkanu med drugo svetovno vojno.⁶⁴ Glede na Marjanovićevo knjigo in tisto, pri kateri je kot avtorica navedena Barkerjeva (čeprav so v njej v drugem delu zbrani tudi drugi prispevki in številna pričevanja protagonistov obveščevalnega delovanja Velike Britanije med drugo svetovno vojno na jugoslovanskih in grških tleh, z naslovom *Britanska politika prema pokretu otpora u Jugoslaviji i Grčkoj*, kar sta zbrala že omenjena Phillis Auty in Richard Clogg), ki obravnavata leta druge svetovne vojne, nas ne preseneča, da se je zvezna SDV v analizi kar precej posvetila obdobju od zasedbe leta 1941 dalje – podobno je bilo v njeni analizi leta 1970. Je pa v analizi iz leta 1982 dovolj

⁶⁰ ARS, SI AS 1931, t. e. 3136, a. e. E-04-1, *Delatnost britanske obaveštajne službe prema Jugoslaviji i suprotstavljanje službe državne bezbednosti*, maj 1970.

⁶¹ ARS, SI AS 1931, t. e. 3136, a. e. S-420, *Delatnost britanske obaveštajne službe prema Jugoslaviji (analiza)*, februar 1982.

⁶² Jovan Marjanović, *Dražža Mibailović između Britanaca i Nemaca. Knj. 1: Britanski ščitenik* (Zagreb, 1979).

⁶³ Richard Deacon, *Povijest britanske tajne službe* (Zagreb, 1980).

⁶⁴ Barker, *Britanska politika prema jugoistočnoj Evropi*.

jasno razvidna ocena, kako je v petdesetih letih britanska obveščevalna služba spremenila taktiko pridobivanja pristašev v Jugoslaviji: prejšnji informatorji, ki so bili večinoma nasprotniki režima, so bili že predolgo oddaljeni od političnih razmer v državi, zaradi tega naj bi nove sodelavce začela iskati pri osebah, ki so zasedale pomembnejše politične položaje, pa med ekonomisti, novinarji in drugimi.⁶⁵

Zanimivo je, kakšno je bilo na splošno vedenje v okviru zvezne SDV o britanskih varnostno-obveščevalnih službah in njihovi linijski odgovornosti. V obeh analizah, leta 1970 in 1982, so bile opisane naslednje: *Secret Intelligence Service* (SIS ali *Military Intelligence 6* – MI6), torej tajna vojaška obveščevalna služba; *Security Service* (ali *Military Intelligence 5* – MI5), torej tajna vojaška protiobveščevalna služba; vojaške obveščevalne službe – kopenska, pomorska in letalska; *Field Security Service* (FSS) in *Special Branch* (del *Scotland Yarda*). SDV je torej na splošno poznala ustroj in razlike v razvejani britanski *intelligence*.⁶⁶ Tega ne moremo reči za analize in rekonstrukcije, ki jih je sestavila v prvih povojnih letih OZNA in nato UDV, ko so bile vse britanske službe večinoma poenostavljeno imenovane *Intelligence Service* ali pa s kratico IS.⁶⁷ Taka poenostavljena terminologija je sicer bila prisotna že med vojno.⁶⁸ Leta 1970 in 1982 ni bila omenjena le služba, ki je bila odgovorna za dešifriranje prestreženih sporočil, *Government Code & Cypher School* (GC&CS) oziroma po drugi svetovni vojni (in še zmeraj) *Government Communications Headquarters* (GCHQ); sicer so se prave raziskave o tej posebni tajni službi začele pozneje kot za druge.⁶⁹

Podobno, kot je bilo v zgoraj omenjenih poročilih, je tudi v zveznih analizah iz leta 1970 in 1982 SDV sumila, da je britanska obveščevalna služba precejšen del podatkov o političnih, ekonomskih in gospodarskih razmerah pridobila s pomočjo britanskih diplomatsko-konzularnih predstavništev v SFRJ. To so bili veleposlaništvo v Beogradu in Generalni konzulat v Zagrebu, ki je bil (očitno zaradi bližine) zadolžen tudi za Slovenijo (kot rečeno, britanski konzul-

⁶⁵ ARS, SI AS 1931, t. e. 3136, a. e. S–420, *Delatnost britanske obaveštajne službe prema Jugoslaviji (analiza)*, februar 1982, str. 37–39.

⁶⁶ Kot je razvidno iz standardne specializirane literature o britanskih službah, npr. Philip H. J. Davies, *MI6 and the Machinery of Spying* (Portland, 2003); Michael Smith, *The Spying Game. The Secret History of British Espionage* (London, 2003); Stephen Robert Twigg, Edward Hampshire in Graham Macklin, *British Intelligence. Secrets, Spies and Sources* (Kew, 2008).

⁶⁷ Npr. 466 strani obsežno gradivo z naslovom *Angleška OS pred in med vojno v Sloveniji* v ARS, SI AS 1931, t. e. 945, a. e. 403-1.

⁶⁸ Npr. ARS, SI AS 1931, t. e. 942, a. e. 301-86 *Angleška vojna misija pri GS Slovenije in Jugoslavije*, poročilo *Intelligens Servis* (Štev. 504/45), 11. februar 1945.

⁶⁹ Med najpomembnejša dela uvrščamo knjigo Richard J. Aldrich, *GCHQ. The Uncensored Story of Britain's Most Secret Intelligence Agency* (London, 2011).

lat v Ljubljani je po vojni deloval le do septembra 1948), ter konzulat v Splitu⁷⁰. Leta 1982 je bilo omenjenih drugih devet britanskih institucij, za katere je SDV sumila, da jih je britanska obveščevalna služba koristila za svoje delovanje proti Jugoslaviji: *British Council*, pristojen za kulturne povezave, kulturno izobraževanje in znanstveno-tehnično sodelovanje, ki je zajemalo izmenjavo štipendistov, univerzitetnih profesorjev, raznih strokovnjakov, kulturnih in prosvetnih delavcev, lektorjev itd.; Inštitut za strateške študije, mednarodni raziskovalni inštitut, ki je obravnaval ključna vprašanja mednarodne varnosti; BBC; Tiskovni urad zunanjega ministrstva (*Foreign Office*), ki je deloval v Beogradu; *Imperial Defense College* – britanska šola za nacionalno obrambo, ki je s svojimi študenti vsako leto obiskala Jugoslavijo; tiskovna agencija *Reuters*; Mednarodna kvekerska organizacija; *Amnesty International*, ki se je zavzemal za človekove pravice.⁷¹

Vzporednice med analizami slovenske in zvezne SDV lahko iščemo tudi pri skupinah nosilcev obveščevalno-informativne dejavnosti – razni britanski diplomati, novinarji, predstavniki podjetij in institucij, dopisniki, t. i. britanski strokovnjaki za Jugoslavijo. V analizi *Delatnost britanske obaveštajne službe* iz leta 1982 je kot nosilcev obveščevalno-informativne dejavnosti po legalnih metodah izpostavljenih in poimenovanih 9 britanskih državljanov, ki so bili diplomatsko-konzularni predstavniki ter raziskovalci, in sicer: "Deakin, Dunkan, Garvey, Kindersey, Stewart, Ramsey, Floyd, Seaton-Wattson, Autty". Glede njihovih zmožnosti presoje in analize jugoslovanskih razmer so v zvezni SDV menili naslednje: "Njihove ocene o stanju u našoj zemlji i perspektivama običnu dosta realne".⁷² Omenjeni so bili v resnici izkušeni poznavalci Jugoslavije in vsaj nekateri so bili tudi znane osebnosti, čeprav so v zvezni SDV zapisali deloma zgrešene priimke (ali imena). Med temi so bili namreč nekdanji vodja prve britanske misije pri Titu maja 1943, Frederick William Deakin, ki je v Vrhovnem štabu ostal do decembra istega leta, nato se je še dalje ukvarjal z jugoslovansko problematiko, in sicer tudi kot eden izmed vodilnih zgodovinarjev, bil je tudi član Odbora za Vzhodno Evropo. Trije so bili veleposlaniki v Beogradu, Duncan Wilson (1964–1968), Terence Garvey (1968–1971), Dugald Stewart (1971–1977). "Seaton-Wattson" je bil eden izmed bratov Seton-Watson (morda pa sta bila mišljena kar oba): verjetno gre za Hughja, ki je bil priznani zgodovinar, specialist za vzhodno Evropo in Rusijo, tudi član Odbora za Vzhodno Evropo; njegov brat Christopher je bil prav tako priznani zgodovinar, in sicer specialist za sodobno zgodovino Italije. "Autty" je bila oči-

⁷⁰ Konzulat v Splitu je omenjen v analizi ARS, SI AS 1931, t. e. 3136, a. e. E–04–1, *Delatnost britanske obaveštajne službe prema Jugoslaviji i suprotstavljanje službe državne Bezbednosti*, maj 1970, str. 39, medtem ko ga ni v analizi, a. e. S–420, *Delatnost britanske obaveštajne službe prema Jugoslaviji*, februar 1982.

⁷¹ ARS, SI AS 1931, t. e. 3136, a. e. S–420, *Delatnost britanske obaveštajne službe prema Jugoslaviji (analiza)*, februar 1982, str. 55–67.

⁷² Prav tam, str. 40–43 in 56.

tno že nekajkrat omenjena Phillis Auty. "Kindersey" je po vsej verjetnosti bil že omenjeni profesor na Oxfordu Richard Kindersley, čeprav ne bi smeli povsem izključiti avtorice znanega potopisa po jugoslovanski državi Anne Kindersley, ki je svojo knjigo objavila leta 1976.⁷³ David Floyd je bil urednik *Daily Telegrapha*, med letoma 1948 in 1951 pa tudi drugi sekretar veleposlaništva v Beogradu. Alastair Ramsay je bil v obdobju 1943–1945 član britanske vojne misije pri Titovem vrhovnem štabu, nato pa je v Jugoslaviji ostal kot asistent in vojaški ataše, in sicer v letih 1949–1952 in 1952–1962.⁷⁴

Zadnja velika skupina, ki je bila v analizi iz leta 1982 osumljena posredovanja vsaj dela informacij britanskim službam, je bila jugoslovanska emigrantska skupnost v Veliki Britaniji. Tam je po podatkih analize živelo okoli 10.000 jugoslovanskih emigrantov, od katerih naj bi se jih nekaj sto aktivno udeleževalo v raznih organizacijah in skupinah. V SDV so tudi sumili, kako naj bi britanska obveščevalna služba jugoslovanske emigrante pogosto pošiljala na obiske k sorodnikom v domovino, da bi preko njih izvedeli kaj več o razmerah v državi. Glede na analizo iz leta 1982 naj bi delovala proti SFRJ tudi iz drugih držav, in sicer ZRN, Avstrije, Italije in Grčije.⁷⁵

Zanimiv je naslednji komentar zvezne SDV, ki spominja na samokritike slovenske, da je bila "rak rana" pomanjkanje ustreznega kadra:

Činjenica da Služba državne bezbednosti poslednjih godina ne registruje veći obim delatnosti britanske obaveštajne službe kao ne primer, u prvih godina posle rata, rezultat je opreznijeg obaveštajnog nastupa Velike Britanije na prostoru Jugoslavije i večeg oslanjanja na legalne metode delovanja. /.../ danas u Službi državne bezbednosti radi manje kadrova na otkrivanju i praćenju delatnosti BOS-a [britanske obveščevalne službe] nego što je to bilo ranijih godina, što se odražava i na obim saznanja. /.../ Naša Služba državne bezbednosti do sada nije dovoljno činila na otkrivanju i praćenju delatnosti BOS-a; nedovoljno se razjašnjava stvarna uloga lica za koja se pretpostavlja da bi mogli biti u vezi sa obaveštajnom službom Velike Britanije. /.../ Često se smenjuju operativni radnici koji rade na problematici BOS-a. Stoga je po ovoj liniji rad često bivao kratkog daha i kampanjski, što ima za posledicu da su i rezultati realtivno skromni. /.../ Na obradi BOS-a u republikama i pokrajinama rade uglavnom kadrovi koji istovremeno obrađuju i druge zapadne obaveštajne službe. Pri tome postoji sklonost, da se operativne mere prema BOS-u, u poredjenju, na primer, sa američkom obaveštajnom službom,

⁷³ Anne Kindersley, *The Mountains of Serbia. Travels through inland Yugoslavia* (London, 1976).

⁷⁴ ARS, SI AS 1931, t. e. 1129, a. e. E-04-1, *Delatnost britanske obaveštajne službe prema Jugoslaviji i suprotstavljanje Službe državne bezbednosti: priloga*, maj 1970, str. 10–11.

⁷⁵ ARS, SI AS 1931, t. e. 3136, a. e. S-420, *Delatnost britanske obaveštajne službe prema Jugoslaviji (analiza)*, februar 1982, str. 68–76.

smatraju drugorazrednim. /.../ Orientacija Službe državne bezbednosti treba da bude u prvom redu na stvarjanje solidnih pozicija i prodiranje u objekte i sredine iz kojih ova služba deluje.⁷⁶

Podobno oceno zvezne SDV o delovanju slovenske dobimo v novembrski dopolnitvi analize iz leta 1982 (*Dopuna analize o britanskoj obaveštajnoj službi*), in sicer:

Samo u upravi SDB Beograda za poslednji deset godina promenilo se šest operativnih radnika, a u SDB SR Slovenije za ovaj period nije bilo ni pola operativca po britanskoj liniji, već samo u kombinaciji sa AOS [Ameriška obveščevalna služba]. Ovaj problem je i dana prisutan, odnosno britanskoj službi se ne poklanja dovoljna pažnje. /.../ Obim i kvalitet saznanja s u opadanju, što je dovelo do situacije da SDB poslednjih godina o klasičnom obaveštajno radu Britanica saznaje veoma malo.⁷⁷

Kot je že bilo predstavljeno, je SDV SRS v "samoevalvacijskih" poročilih o spremljanju britanske obveščevalne službe izpostavila, da ji na tem področju primanjkuje usposobljenega kadra, ki bi postopal izključno na britanski tematici, zgleda pa, da so se o podobnem "pritoževali" tudi na zveznem nivoju.

Drugi podatki o spremljanju britanske obveščevalne službe po letu 1975 v Arhivu Republike Slovenije

Informacije o britanski *intelligence* v obravnavanem obdobju najdemo tudi v nekaterih poročilih o tujih obveščevalnih službah.⁷⁸ Ravno tako v nekaterih indikativnih biltenih, v katerih pa britanska služba praviloma ni posebej opisana, temveč je omenjena kot del zahodnih; večinoma je v teh dokumentih fokus namenjen delovanju služb Zahoda v posameznih letih.⁷⁹ Posredno informacije lahko dobimo tudi v drugih arhivskih dokumentih, na primer o britanskih diplomatsko-konzularnih predstavnikih⁸⁰ ali o spremljanju britanske radijske

⁷⁶ Prav tam, str. 80–81.

⁷⁷ ARS, SI AS 1931, t. e. 2895, a. e. S–345, *Dopuna analize o britanskoj obaveštajnoj službi (informacija sa svetovanja)*, november 1982, str. 27–28.

⁷⁸ Npr. ARS, SI AS 1931, t. e. 3136, a. e. S–410, *Delovanje tujih obveščevalnih služb proti SRS in SFRJ*, 16. januar 1979, str. 23–24.

⁷⁹ Npr. poročili za leti 1983 in 1984: ARS, SI AS 1931, t. e. 2902, a. e. A-21-9, *Indikativni bilten – 1984: Interesi tujih obveščevalnih služb v letu 1983*, str. 1–2; a. e. A-21–94, *Indikativni bilten – 1985: Interesi tujih obveščevalnih služb v letu 1984*, leto 1985, str. 18–20.

⁸⁰ ARS, SI AS 1931, t. e. 1129, a. e. 1253–5, *Diplomatsko konzularna predstavništva Anglije v SFRJ*, 1956–1973.

postaje BBC v Londonu.⁸¹ Med novinarji pod strogim nadzorom velja izpostaviti Noro Beloff,⁸² o kateri obstaja zelo obsežna dokumentacija, in sicer skoraj tisoč strani.⁸³ Bila je namreč znana novinarka, ki se je zelo zanimala za jugoslovanske razmere in je med drugim leta 1985 objavila odmevno knjigo o Jugoslaviji. V njej je postavila v dvom medvojne zasluge Titovega gibanja, pisala je o povojnih pobojih (ravno v času, ko se je o njih začelo govoriti in pisati v javnosti⁸⁴), zavračala mit o povojnem Titovem režimu, samoupravljanju, t. i. bratstvu in enotnosti ipd.⁸⁵ Njen primer bo posebej predstavljen ob kaki drugi priliki.

Viri informacij o spremljanju britanske obveščevalne službe so tudi letna poročila o realizaciji programskih nalog SDV RSNZ SRS. Za namene prispevka smo kot primer pregledali poročila od 1979 in 1984. Ugotavljamo, da so tudi v tem obdobju skupine, ki jim je slovenska SDV posvečala največ pozornost, v glavnem še zmerom ostale enake, in sicer britanski mediji (BBC), diplomatsko-konzularna predstavništva, t. i. britanski strokovnjaki za Jugoslavijo in slovenska emigracija v Veliki Britaniji. Prav tako se v nekaterih poročilih pojavljajo že "znana" imena: Nora Beloff (v letih 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984), Stella Aleksander (1979, 1980, 1981, 1983), Krsto Cvijić (1980, 1982, 1983, 1984), Peter Rosling (1980, 1981, 1982, 1983), Elisabeth Barker (1979, 1980, 1981), Ljubo Sirc (1980, 1983, 1984), Pavel Zupan (1979, 1980, 1983), Karel Lavrenčič (1979, 1982), Friderick William Deakin (1979, 1981), Richard (ali morda Anne) Kindersley (1979).⁸⁶ Iz podatkov letnih poročil smo sestavili sumarično primerjavo o številu sodelavcev in "virov" SDV SRS, ki so spremljali britansko

⁸¹ Npr. ARS, SI AS 1931, t. e. 2320, a. e. RTZ: 159, "ŠPIKER", 1979–1987.

⁸² Nora Beloff se je rodila 24. januarja 1919 v Londonu. Svojo kariero je začela na francoskem oddelku diplomatske službe. Leta 1946 se je pridružila tiskovni agenciji Reuters in pisala za pariški *The Economist*. Potem je postala dopisnica iz različnih tujih prestolnic pri angleškem *The Observerju* in leta 1964 postala glavna politična dopisnica tega časopisa. Leta 1977 se je poročila s Cliffordom Makinsom, športnim urednikom pri *Observerju*. Leto kasneje je zaradi spora z novim urednikom zapustila časopis in začela z raziskovanjem Sovjetske zveze in Jugoslavije, od koder so jo leta 1984 izgnali. Umrla je leta 1997 (Nora Beloff, *Zapravljena dediščina Josipa Broza Tita* (Maribor, 1999), str. 275; Barbara Morgan, "Beloff, Nora (1919–1997)", Encyclopedia.com, 2. november 2020, dostopno na: <https://www.encyclopedia.com/women/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/beloff-nora-1919-1997>, pridobljeno: 7. 11. 2020).

⁸³ ARS, SI AS 1931, t. e. 3014–3016, a. e. Beloff Nora, 1979–1984.

⁸⁴ Cfr. Mitja Ferenc, "Leto 1945 in prikrita grobišča: zakonske podlage in možnost raziskav. 'Načelo naj velja, da morajo biti grobovi izdajalcev pozabljeni ...'", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 1 (2017), str. 296.

⁸⁵ Nora Beloff, *Tito's Flawed Legacy: Yugoslavia and the West since 1939* (London, 1985).

⁸⁶ ARS, SI AS 1931, t. e. 2902, a. e. A–11–12, *USDV – 1979, letno poročilo, Poročilo o realizaciji programskih nalog SDV RSNZ SR Slovenije za leto 1979*, leta 1980, str. 17–18; a. e. A–11–13, *USDV – SRS – 1980: letno poročilo: Poročilo o realizaciji programskih nalog SDV RSNZ SR Slovenije za leto 1980*, leta 1981, str. 18; a. e. A–11–14, *Letno poročilo USDV – SRS, 1981: Poročilo o realizaciji programskih nalog SDV RSNZ SR Slovenije za leto 1981*, leta 1982, str. 18–19; a. e. A–31–13, *Poročilo o realizaciji programskih nalog SDV RSNZ SR Slovenije za leto 1982*, leta 1983, str. 51–52; a. e. A–31–18, *Poročilo o realizaciji programskih nalog SDV RSNZ SR Slovenije za leto 1983*, leta 1984, str. 60–62; a. e. A–31–20, *Poročilo o realizaciji programskih nalog za leto 1984*, leta 1985, str. 53–55.

problematiko doma in v tujini. Vključili smo jih v *preglednico 1*, iz katere je razvidno, da se v obdobju 1979–1984 število oseb, ki so se ukvarjale z britansko tematiko, ni bistveno spreminjalo, le število "virov" se je z leti skoraj prepolovilo. Pravega odgovora za to še nimamo.

Preglednica 1: Število sodelavcev in "virov" SDV SRS, ki so v obdobju 1979–1984 spremljali britansko problematiko

Letna poročila	Sodelavci, ki so se ukvarjali z britansko tematiko (vključeni tudi tisti iz tujine).	Sodelavci iz tujine, ki so se ukvarjali z britansko tematiko v tujini.	"Viri", ki so se ukvarjali z britansko tematiko (vključeni tudi tisti iz tujine).	"Viri" iz tujine, ki so se ukvarjali z britansko tematiko v tujini.
1979	10	4	9	4
1980	9	3	8	4
1981	9	1	8	3
1982	10	3	7	2
1983	10	3	6	2
1984	10	3	5	2

Gradivo Registrirane tekoče zadeve št. 158

Na tem mestu velja posebej nekaj besed nameniti zelo obsežnemu gradivu v okviru RTZ št. 158. V veliki meri gre za zbrana poročila spremljanja obiskov britanskih diplomatsko-konzularnih predstavnikov, novinarjev, publicistov, strokovnjakov za Jugoslavijo (tudi informacije o njihovih objavah, vezanih na jugoslovanske razmere), poslovnežev, trgovcev, turistov. Pogoste so informacije o spremljanju zdomcev in emigrantov v Veliki Britaniji ter drugih britanskih posameznikov, ki so bili osumljeni sodelovanja z britanskimi službami. Obenem "mrgoli" poročil razgovorov z lastnimi državljani, od katerih so v SDV skušali pridobiti informacije. Zbrana je tudi dokumentacija o krovni organizaciji za britansko t. i. kulturno diplomacijo, *British Council* in predstavljena "samoevalvacijska" poročila. Časovno naj bi bilo gradivo omejeno z letoma 1963 in 1987, vendar najdemo v njej tudi dokumente, ki segajo do 18. avgusta 1988. Kot je zabeleženo, so se od leta 1988 dalje dokumenti, vezani na britansko tematiko, zbirali v operativni raziskavi "Tujec". Velja posebej opozoriti, da smo med pregledom gradiva zbranega v RTZ št. 158 našli več dokumentov, ki so bili napačno založeni (npr. o ameriških obveščevalnih službah), zato si predstavljamo, da se je v gradivih o drugih obveščevalnih službah založil kak dokument, vezan na britansko tematiko.

Za lažjo predstavo o zbranih dokumentih smo avtorji pričujočega članka izdelali *preglednico 2*⁸⁷, v kateri so glede na različna časovna obdobja, od 1966 do 1988, kvantitativno prikazane določene kategorije zanimanja slovenske SDV. Po razpredelnici so predstavljeni tudi naši komentarji.

Preglednica 2: Kvantitativni prikaz spremljanja britanske problematike s strani SDV SRS v obdobju 1966–1988

Kategorije spremljanja s strani SDV SRS	1966–70	1971–75	1976–80	1981–85	1986–88
1. Število poročil o prihodih britanskih državljanov v SRS.	3	13	45	33	19
2. Število obravnavanih opozoril o prihodu "sumljivih" britanskih državljanov.	0	4	11	23	8
3. Število obravnavanih primerov britanskih državljanov, ki so živeli v SRS.	0	4	7	12	7
4. Število dokumentov s podatki o britanskih državljanih.	5	17	81	143	70
5. Število dokumentov, ki so se navezovali na britanski tisk in medije ter fotografiranje s strani britanskih državljanov.	2	8	34	56	44
6. Število obravnavanih primerov državljanov SFRJ (živečih v SFRJ), ki so jih sumili sodelovanja z britansko obveščevalno službo ali izdajanja informacij o SFRJ.	1	2	14	14	9
7. Število dokumentov o domnevni britanski obveščevalni dejavnosti v sosednjih državah (Avstriji in Italiji).	5	3	1	10	2
8. Število dokumentov o prihodih britanskih organizacij v SRS (delegacije, komisije itd.).	0	14	5	7	1
9. Število dokumentov, ki so poročali o delovanju organizacij v SRS in so jih sumili sodelovanja z Britanci.	0	2	1	5	0
10. Število drugih dokumentov (seminarji o SFRJ v Veliki Britaniji, o tamkajšnji slovenski emigraciji ipd.).	0	40	66	109	109

Čeprav nelinearen, je bil zlasti v desetletju od leta 1976 do 1986 očiten porast zanimanja Britancev za jugoslovanske razmere. Predstavljamo si, da je moralo to dejstvo službo SDV posebej zanimati. Upoštevati moramo namreč, da je povojno Jugoslavijo spremljala konstantna paranoja zaradi t. i. zunanjih sovražnikov (poleg notranjih). Veliko vlogo pri obrambi pred temi je odigral

⁸⁷ Za izdelavo preglednice smo pregledali 2489 strani arhivskega gradiva ARS, SI AS 1931, t. e. 2550, a. e. RTZ: 158. Po lastni presoji smo dokumente uvrstili v eno izmed kategorij.

nadzor državnih meja, ki je sprva preprečil oziroma omejil, kasneje pa nudil pregled nad pritokom potencialno nevarnih zunanjih posameznikov in odtokom potencialno nevarnih notranjih posameznikov. Območje Slovenije je mejilo na dve od sicer treh sosednjih držav, ki so bile ideološko nasprotnega značaja, predvsem Italija in vsaj formalno nevtralna Avstrija. Zaradi tega je za obe meji veljalo, da sta izpostavljeni prodoru t. i. sovražnih zahodnih kapitalističnih idealov, kar bi lahko v tujini izkoristili za spodkopavanje notranjega reda in s tem ogrožali enopartijski režim.⁸⁸ V okviru slovenske SDV so torej sumili, da je britanska obveščevalna služba delovala proti SFRJ tudi iz Italije in Avstrije. V gradivu RTZ št. 158 tako najdemo več poročil o domnevni britanski obveščevalni dejavnosti iz sosednjih držav. V kolikor je bila v zgodnejših obdobjih pod nadzorom predvsem Avstrija in potencialni informativno-obveščevalni nosilci z vrst bivših pripadnikov FSS, se je pozornost kasneje usmerila proti Italiji. Na tem mestu najdemo tudi npr. dokumente o izobraževalni ustanovi *Collegio del Mondo Unito dell'Adriatico – United World College of Adriatic* s sedežem v Devinu pri Trstu, ki je bila ustanovljena leta 1982. V poročilih o prihodih britanskih državljanov v Slovenijo so poročila posameznih izpostav SDV SRS pogosto zgolj informativne narave, in sicer o tem, kateri britanski državljani so stopili na območje Slovenije. Ob tem so bili že v samem poročilu o prihodu navedeni osnovni podatki o posameznikih ali pa je bilo poročilo z njihovimi podatki sestavljeno naknadno. Po letu 1980 zaznamo manj poročil o dejanskem prihodu britanskih državljanov, saj so v več primerih namesto tega sestavili poročilo s podatki, ko so ti že nekaj časa bivali v Sloveniji. Pogosto med "britanskimi obiskovalci" zasledimo predstavnike firm, profesorje, novinarje, pa tudi turiste. Slovenska SDV je spremljala tudi prihode britanskih organizacij, označene so kot razne delegacije, komisije ipd. Med dokumenti v RTZ št. 158 dobimo tudi primere poročil z opozorilom o "sumljivih britanskih državljanih" in možnostjo njihovega prihoda. Najpogosteje jih je SDV SRS poslala svojim izpostavam in obratno, redkeje pa so opozorila prišla od zvezne ali drugih republiških SDV. V osemdesetih letih se je velik del opozoril nanašal na приход britanskih novinarjev. Ob opozorilih so bila pogosto zapisana tudi navodila, naj se nad dotično osebo vzpostavi nadzor.

Prav tako je jugoslovanski režim skozi obravnavano obdobje konstantno spremljal, kakšno sliko so o SFRJ imele zahodne države. Glede na dokumente v RTZ št. 158 se je s tem ukvarjala tudi SDV SRS, ki je budno spremljala tako prihode britanskih novinarjev kot tudi njihove prispevke, ki so izšli na temo Jugoslavije. Velika pozornost, usmerjena proti britanskim medijem, ki jo lahko

⁸⁸ Gregor Jenuš in Darko Friš, "Specialna vojna. Prispevek o ukrepih jugoslovanskih organov za notranje zadeve pri nadzoru državne meje in v boju proti 'zunanjim' in 'notranjim sovražnikom'", *Annales, Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 780–782.

razberemo v peti kategoriji naše preglednice, ni presenetljiva, saj sta jih tako zvezna kot slovenska SDV sumili informativno-obveščevalnega delovanja. Obe sta menili, da je bila ena izmed inštitucij, ki jih je britanska obveščevalna služba koristila za svoje delovanje proti SFRJ, znana medijska korporacija BBC. V gradivu so pogosto omenjeni britanski novinarji, ki so pisali o Jugoslaviji, in tudi nekateri britanski časopisi in revije, na primer *The Times* in *The South Slav Journal*; pogosto pa so bile priložene kopije besedil prispevkov.⁸⁹

Glede spremljanja britanskih medijev naj tu ponovno izpostavimo primer Nore Beloff. V času nadzora nad njo je bilo izvedenih več akcij – tako v Sloveniji kot drugod po SFRJ – menimo, da je bila med pomembnejšimi 4. septembra 1980 v hotelu Slon v Ljubljani, v hotelski sobi 320. Tu so skrivoma fotografirali večje število pisanega gradiva: material *Amnesty International Secretariat* iz Londona o delovanju Rimokatoliške cerkve v Sloveniji, članke tujih medijev, dopise Nore Beloff z nekaterimi britanskimi diplomatsko-konzularnimi predstavniki v SFRJ in nekaterimi jugoslovanskimi državljani, nekaj strokovnih analiz o gospodarstvu SFRJ ter dva adresarja, ki sta vsebovala tudi naslove oseb iz Beograda, Zagreba in Ljubljane.⁹⁰

Pozornost je bila namenjena tudi tistim "sumljivim" britanskim državljanom, ki so stalno ali začasno živeli v Sloveniji. V teh primerih je šlo pogosto za britanske državljane, ki so tu živeli, ker so bili v osebnih zvezah z državljani SFRJ, ali pa za lektorje oziroma profesorje, ki so bili zaposleni v slovenskih izobraževalnih ustanovah. V novembru leta 1986 je bilo tako izdelano poročilo o britanskih državljanih, ki so stalno ali začasno prebivali na območju Ljubljane. Stalno je tu živelo 5 britanskih državljanov (Martin Cregeen, Jean Islado Cvahate, Noel Jennifer Krevel, Patricija Margaret Mayatt, Katarina Nikkitin Šušnik), začasno dovoljenje za prebivanje pa jih je imelo 11 (Sally Elizabeth Bass, Mary Chaterina Burt, Philip James Burt, Margaret Grace Davis, Denis Deeney, Camilla Jane Gair, Robert Joseph Mc Dowell, John Michel Smith, Lionel George Titman, Mark Aleksander Valentin, Alistar Stewart Wood). Na koncu poročila je SDV SRS podala oceno, v kateri je za kot operativno zanimive označila Margaret Davis, Lionela Titmana, Michela Smitha, Camillo Gair, Marka Valentina in Katarino Nikkitin Šušnik, pri vseh omenjenih je nameravala temeljito preveriti njihove zveze ter vzroke bivanja v Ljubljani.⁹¹

Ravno tako je bila velika pozornost namenjena jugoslovanskim drža-

⁸⁹ Dva primera poročanja slovenske SDV o britanskih revijah in njihovem pisanju o SFRJ: ARS, SI AS 1931, t. e. 2550, a. e. RTZ: 158, *Pisanje v decembrski številki revije "The South Slav Journal" – ugotovitve in ocene*, 19. maj 1981; *Londonski "The Times" – posebna izdaja o Jugoslaviji*, 23. april 1971.

⁹⁰ ARS, SI AS 1931, t. e. 3014, a. e. Beloff Nora, *Poročilo o izvedbi akcije pri Makins (Beloff) Nori*, 11. september 1980, str. 1–2; *Depeša I. uprave SDV ZSNZ z dne 8/8-1980*, 5. september 1980, str. 1–2.

⁹¹ ARS, SI AS 1931, t. e. 2550, a. e. RTZ: 158, *Državljanji Velike Britanije, ki stalno ali začasno prebivajo na območju Ljubljane*, 18. november 1986.

vljanom, ki so živeli na območju Slovenije, ter "domačimi" organizacijam, ki so predstavljali potencialne nosilce informativno-obveščevalne dejavnosti v korist Velike Britanije. V gradivu RTZ št. 158 je v celotnem obravnavanem obdobju zabeleženih 40 primerov državljanov SFRJ, ki so bili zaradi tega pod drobnogledom. Manjše je skupno število dokumentov o organizacijah v Sloveniji, ki so jih sumili potencialnega sumljivega sodelovanja z Britanci.

Do informacij o britanskih državljanih se je SDV SRS dokopala na različne načine: z izmenjavo podatkov med različnimi izpostavami; s pomočjo drugih republiških SDV, ki so posredovale informacije o dotični osebi; z zaslišanji; preko oseb, ki so bile blizu obravnavanemu britanskemu državljanu, se pravi prijateljev, sodelavcev, sosedov ipd.; preko sodelavcev in virov ter s pomočjo preiskovalnih akcij. Predpostavljamo, da medtem ko sta se prva dva načina pridobivanja podatkov in pogojno tudi tretji večinoma uporabljala ob poizvedovanju o britanskih državljanih, ki so pred kratkim vstopili v državo, so se drugi načini pridobivanja informacij najpogosteje uporabljali pri "znanih" britanskih državljanih, kot so bili novinarji na obisku, ter člani britanskih diplomatsko-konzularnih predstavništev.

Namesto sklepa

Zakaj so bili v SDS SRS tako samokritični? Možnih odgovorov je sicer več, na tem mestu lahko izpostavimo naslednje: po vsej verjetnosti so zvezni SDV želeli prikazati realno sliko, češ da pomanjkanje osebja in sredstev omejuje "pokrivanje" britanske obveščevalne dejavnosti. Prav zaradi tega so Beograd poskušali prepričati, da bi bilo za učinkovitejše delo nujno potrebno povečati sredstva, kar v delovanju obveščevalnih služb ni bila posebna izjema. Čeprav velja posebej izpostaviti tudi to, da v "samoevalvacijskih" poročilih ni prisotna zgolj kritika lastnega dela, temveč si je znala SDV SRS za uspešno opravljeno delo pripisati tudi zasluge – kar niti ni presenetljivo, če bi namreč le kritizirali, bi lahko izpadli nesposobni. Tak primer najdemo v poročilu z dne 19. marca 1975, kjer je SDV SRS zasluge za zmanjšanje intenzivnosti dejavnosti in obiskov britanskih raziskovalcev ter strokovnjakov v Sloveniji delno pripisovala svojim ukrepom.

Glede na opravljeno analizo je razvidno, da so v SDV SRS od polovice šestdesetih let do leta 1970 zaznavali – kot so zapisali – zgolj legalno delovanje britanskega obveščevalnega aparata. Svojo neuspešnost v ugotavljanju morebitnih nelegalnih in sovražnih aktivnosti pa so pripisovali svojim slabim pozicijam. Enega izmed možnih razlogov za tedanje manj uspešno spremljanje britanske problematike bi lahko iskali tudi v tem, da je bilo spremljanje britanskih obveščevalnih služb do oktobra 1969 ena izmed nalog Sektorja za operativna opravila, ki pa je imel širok spekter nalog. Tedaj je s spremembo v organizirano-

sti SDV SRS britanska problematika padla v domeno I. sektorja, katerega zadolžitve so bile bistveno ožje usmerjene, saj je bil slednji zadolžen "le" za zahodne varnostno-obveščevalne službe.

V letu 1971 so v slovenski SDV samokritično ugotavljali, da jim do leta 1970 v tujini ni uspelo "plasirati" kvalitetnih pozicij, bolje pa ji je šlo na območju Slovenije, ker jim je uspelo infiltrirati več svojih "virov" v institucije, ki so jih sumili delovanja v korist britanske *intelligence*; o njihovi pravi vlogi moramo biti zelo previdni. Predstavljamo si, da je delovanje v tujini z razliko od delovanja "doma" zahtevalo veliko več navora, sredstev in nenazadnje tveganja. Decembra 1971 so v poročilu za tekoče leta pisali o uspešnem vdoru v t. i. MSO enote v ZRN in britansko medijsko hišo BBC London (čepprav na tem mestu ni povsem jasno, ali je mišljeno v osrednjo postajo ali v katero izmed lokalnih). V SDV SRS so si med letoma 1970 in 1975 vsekakor že ustvarili jasno sliko o interesih britanskih obveščevalnih služb in o institucijah, preko katerih naj bi te delovale. Večinoma naj bi bili to predstavniki Velike Britanije v diplomatsko-konzularni službi, vedno bolj pa tudi v medijih in kulturnih ustanovah. Ugotavljamo, da se je v obravnavanem obdobju – predvsem pa od druge polovice sedemdesetih let dalje – v okviru slovenske SDV povečalo spremljanje britanske obveščevalne službe in britanskih državljanov kot potencialnih informatorjih o dogajanju v SFRJ. O tem pričajo tako predstavljena poročila, ki kažejo na postopno večanje angažiranosti pri postopanju v zvezi z britansko problematiko, kot tudi primer spremljanja britanskih državljanov v gradivu RTZ št. 158, ki smo ga ponazorili z razpredelnico št. 2, ko se je občutno povečalo število dokumentov.

V obdobju med letoma 1971 in 1975 se je torej povečevala angažiranost SDV SRS v zvezi z britansko problematiko. Kljub temu je leta 1982 iz Beograda prišlo opozorilo, ki je bilo namenjeno vsem republiškim SDV, da se je britanski *intelligence* posvečalo premalo pozornosti. Vsekakor nas dejstvo, da je bila posebej izpostavljena slovenska, navaja k sklepu, da so bili najmanj učinkoviti ravno v Sloveniji. Ali pa vsaj, da so zaradi sosedstva z Avstrijo in Italijo, torej dvema državama, iz katerih naj bi britanska obveščevalna služba delovala proti SFRJ, od slovenske SDV pričakovali "boljše" rezultate.

Po eni strani ugotavljamo, da so se pri navajanju imen oz. priimkov osumljenih v okviru SDV na Slovenskem in na zvezni ravni pojavljale določene napake, nekatere tudi zelo evidentne. Nimamo prave razlage, ali so se dogajale (samo) iz malomarnosti, tudi to pa lahko kaže na določeno kadrovsko pomanjkljivost ali podhranjenost. Sicer napake ali nerodnosti oz. površnosti SDV v Jugoslaviji in torej tudi v Sloveniji naj ne bi bile nobena izjema; tudi zaradi tega potrebujemo čim več komparativnih raziskav, v kolikor bi želeli podrobneje pojasniti tudi ta del zgodovine. Po drugi strani se v dokumentaciji ponekod pojavljajo imena, ki jih je služba označila za svoje vire informacij. Ne bo odvečna ponovna opozoritev, da ni nujno, da so te osebe v resnici bile zavestni sodelavci. Ponov-

no se izkaže, da ne gre podcenjevati vprašanja o iskrenih ali zavestnih virih informacij katerekoli obveščevalne službe, kakor tudi osumljenih "vohunov" iz tujine ali za tujino.

Upoštevač varljivosti dokumentacije obveščevalnih služb, lahko rečemo, da ni nobenega dvoma, da je gradivo, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije, zanimivo in torej pomembno pri raziskavah zapletene zgodovine delovanja SDV in drugih obveščevalnih služb. Pri raziskovanju obveščevalne dejavnosti bi bilo (poleg nujne kritičnosti do dokumentov SDV) zelo koristno hkrati preučiti primarne vire nasprotne strani. Kot smo preverili, za obdobje, ki ga pričujoči članek obravnava, je ohranjenih dokumentov o obveščevalni dejavnosti britanskih služb v osrednjem londonskem arhivu (*The National Archives*) bolj malo. Ne glede na manko britanskih dokumentov se postavlja vprašanje, v kolikšni meri je SDV na slovenski in vsedržavni ravni sploh zaznala pravo obveščevalno delovanje Britancev na tleh Jugoslavije ali v okviru jugoslovanske emigracije na otoku. Odgovorov na to vprašanje (še) nimamo, lahko pa na tem mestu omenimo naslednji primer. V okviru britanskega *Foreign Officea* je med letoma 1948 in 1977 deloval poseben tajni oddelek, imenovan *Information Research Department* (IRD). Njegova naloga je bila predvsem boj proti sovjetski/komunistični propagandi in infiltraciji v zahodna delavska gibanja, obenem se je deloma ukvarjal s (proti)propagandnimi aktivnostmi proti Vzhodu in tudi proti Jugoslaviji. Delovanje IRD je bilo deloma povezano z obveščevalno dejavnostjo britanske *intelligence*. Na razpolago imamo nekaj kvalitetnih študij, ki sicer prvenstveno obravnavajo makro vprašanja tega oddelka,⁹² posebej pa je nekaj novejših objav glede vloge IRD v Italiji.⁹³ V omenjenem britanskem osrednjem arhivu je precej gradiva o tem oddelku, ki bi ga bilo vredno podrobneje preučiti. Do sedaj pregledano gradivo iz Arhiva Republike Slovenije kaže na to, da v SDV niso zaznali delovanja oddelka IRD, so pa pravilno sklepali, da je britanska *intelligence* uporabljala tudi zbrane podatke pridobljene iz medijev ali t. i. odprte vire; sicer ne moremo izključiti možnosti, da v SDV niso poznali imena in predvsem namena tega posebnega oddelka britanskega ministrstva za zunanje zadeve. Iz pregledanega gradiva še nimamo pravega odgovora na vprašanje, ali so se v SDV zavedali, da so imeli za Britance viri, ki so jih prejeli s

⁹² Npr. Hugh Wilford, "The Information Research Department: Britain's Secret Cold War Weapon Revealed", *Review of International Studies* 24, št. 3 (1998), str. 353–369; Tony Shaw, "The Information Research Department of the British Foreign Office and the Korean War, 1950–53", *Journal of Contemporary History* 34, št. 2 (1999), str. 263–281; Andrew Defty, *Britain, America and Anti-Communist Propaganda, 1945–53. The Information Research Department* (London–New York, 2004). Za splošen pregled pa ena izmed najboljših rekonstrukcij anglo-ameriške obveščevalne dejavnosti med hladno vojno: Richard J. Aldrich, *The Hidden Hand. Britain, America and Cold War Secret Intelligence* (London, 2001).

⁹³ Sicer z določeno rezervo: Mario José Cereghino in Giovanni Fasanella, *Il golpe inglese. Da Matteotti a Moro: le prove della guerra segreta per il controllo del petrolio e dell'Italia* (Milano, 2011).

pomočjo prestrežanja oz. prisluškovanja – *SIGINT*-a (*Signal Intelligence*), večjo in celo odločilno težo od tistih, ki so jih pridobili s pomočjo *HUMINT*-a (*Human Intelligence*), se pravi človeškega faktorja. Sicer ostaja problematika *SIGINT*-a v hladni vojni, kot pišejo najbolj referenčni strokovnjaki,⁹⁴ ena izmed najmanj raziskanih tem.

Na splošno lahko rečemo, da je v okviru jugoslovanskih in torej obenem slovenskih obveščevalno-varnostnih organov tudi v obdobju od polovice šestdesetih do poznih osemdesetih let možno opaziti veliko sumničenj do Velike Britanije, in to kljub temu da so postajali meddržavni (bilateralni) odnosi, zlasti od leta 1968 dalje, vedno boljši. Po posegu Varšavskega pakta na Češkoslovaškem se je namreč Jugoslavija znašla v resnih težavah in je ponovno potrebovala pomoč Zahoda. V začetku sedemdesetih let so si oblasti in diplomati Velike Britanije tudi nadvse prizadevali, da bi Titovemu režimu pomagali, da ne bi ponovno zapadel v sovjetski "objem". Ob politični pomoči v mednarodnih odnosih se je leta 1975 začela konkretizirati pomoč v obliki oborožitve in na splošno izmenjave na najvišjih nivojih obeh vojsk. Analiza britanskih primarnih virov je nenazadnje pokazala, kako je leta 1980 – kljub skepsi zaradi prodaje visokotehnološkega orožja – Velika Britanija postala med zahodnimi državami celo prvi vojaški partner Jugoslavije.⁹⁵ Ravno tako je evidentno, da je bila tudi po Titovi smrti želja oz. strateški interes Londona ohraniti enotno in neuvrščeno jugoslovansko državo, ki bo še naprej pomembna za stabilnost v jugovzhodni Evropi in branik pred potencialnim vdorom Sovjetske zveze v smeri Sredozemlja; za Britance bi bilo hkrati najbolje, da se njena notranja socialistična ureditev vsaj še nekaj časa ohrani.⁹⁶ Težko si predstavljamo, da vse to ni bilo znano in torej očitno tudi službi SDV. Zelo verjetno so zato bile v pričujoči razpravi opisane najbolj relevantne značilnosti nadzora posledica običajne skepse do tujega ali "drugega" (in torej tudi do prijateljev), kar je bila v celotni zgodovini obveščevalnih služb – in toliko bolj v letih hladne vojne⁹⁷ – stalnica. Nadaljnje raziskave naslovne in sorodnih tematik bodo morale pazljivo pretresti in upoštevati tudi ta vidik.

⁹⁴ Npr. Christopher Andrew, "Intelligence in the Cold War", v: *The Cambridge History of the Cold War*. Vol. II, *Crises and Détente*, ur. Melvyn P. Leffler in Odd Arne Westad (Cambridge, 2011), str. 417.

⁹⁵ Bajc, "Dietro le quinte della visita di Tito a Roma nel 1971", str. 726–727.

⁹⁶ Jure Ramšak, "'From Skadarlija to Downing Street': Velika Britanija in začetek jugoslovanske krize, 1980–1985", *Annales, Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 687–698.

⁹⁷ Gorazd Bajc, "Tajni varuhi držav pred zunanjo kontaminacijo oziroma protiobveščevalna dejavnost v obdobju hladne vojne v fikciji in realnosti: primer John le Carré in njegov roman *Tinker, Tailor, Soldier, Spy*", *Acta Histriae* 22, št. 4 (2014), str. 993–1014. Več tematske referenčne literature tudi v Gorazd Bajc, "Posebne oblike 'svobode'. Prispevek o zgodovini nadzora nad delovanjem obveščevalnih služb", *Phainomena* 20, št. 76/77/78 (2011), str. 293–310.

Gorazd Bajc, Tadeja Melanšek and Darko Friš

INTRODUCTION TO THE HISTORY OF SURVEILLANCE OF BRITISH INTELLIGENCE ACTIVITIES IN THE SLOVENIAN LANDS – "SELF-EVALUATION" REPORTS OF THE SLOVENIAN STATE SECURITY SERVICE (SDV)

SUMMARY

When studying the history of the post-war Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRJ), one cannot but also mention its intelligence agency, which was through history known under different names – the Department for People's Protection (OZNA), the State Security Administration (UDBA), and the State Security Service (SDV). The authors focus primarily on the "youngest" from among the mentioned, the State Security Service (SDV), from the mid-1960s to the end of the 1980s. The SDV of the Socialist Republic (SR) of Slovenia is presented in its capacity of monitoring the activities of the British intelligence in the Slovenian lands. For this period, the mentioned topic remained fairly unresearched, which is why this paper could be considered an introduction to the monitoring of British intelligence activities in the Slovenian lands.

The first part of the article contains the authors' detailed analysis of five key reports (written in the years 1971, 1973, and 1975) of the SDV of the SR of Slovenia's own activities connected with the surveillance of British intelligence activities in the Slovenian lands. The analysis of the presented "self-evaluation" reports revealed the kinds of opinions the Slovenian SDV formed about British intelligence services' interests in various areas of Slovenian society (economic, military, cultural, etc.). In line with all this, the SDV also formed its idea of who the potential bearers of the information-intelligence activities could be. Based on internal analyses carried out by the federal SDV between 1970 and 1982, the authors also describe the opinion and conclusions of the latter about the British intelligence agency.

The "self-evaluation" reports reveal that while monitoring British affairs, the Slovenian SDV was confronted with serious personnel issues since (at least according to their own estimates) they did not employ enough operatives/agents. In several places, the reports argue that this was the reason for unsuccessful or at least not entirely sufficient surveillance. The Yugoslav SDV also mentioned the lack of agents in the Slovenian SDV connected with the monitoring of British affairs.

In the second part of the paper, the authors present archival material under the title Registered Current Issues (RTZ) No. 158, including a collection

of reports on information and taking notes of the visits of British diplomatic-consular representatives, journalist, publishers, experts on Yugoslavia, businesspeople, tradesmen, tourists, Slovenian emigrants from Great Britain, etc.

This study finds that the SDV of the SR of Slovenia was as a rule suspicious towards certain groups of British citizens, namely towards British diplomatic-consular representatives, the British media, and the so-called British experts on Yugoslavia. There are several mentions of tradesmen and British lecturers, while the agency also focused on those British citizens who were in contact with Yugoslav and British citizens permanently or temporarily residing in Slovenia. Constant surveillance spread as far as to Slovenian emigrants residing in Great Britain.

The SDV of the SR of Slovenia managed to form a network of sources who reported on the mentioned individuals and/ or groups. Hence it is mentioned in the reports that it infiltrated both the BBC and the British Consulate in Zagreb (Croatia). Several structures in Slovenia, too, were infiltrated by its sources, especially the ones the SDV considered being of greatest interest to the British intelligence. Also, it created a (black) list of its own citizens, who were suspected of maintaining contacts with "suspicious" Brits. Another means of the Slovenian SDV's obtaining of information was house-search operations frequently carried out in British journalists' hotel rooms.

While monitoring British affairs, the SDV of the SR of Slovenia had thus accumulated a certain amount of knowledge about the British intelligence agency and formed an opinion about its bearers of information-intelligence activities and their contacts. Alongside this, it was also frequently successful in the "placement" of sources. Conclusions about the extent to which the SDV of the SR of Slovenia successfully monitored the British intelligence cannot be fully established without a complete survey of archival material on the other side, namely the British one. We understand that the documents in the The National Archives that would cover British intelligence services' activities on the Yugoslav territory and their knowledge concerning the Yugoslav intelligence apparatus are for the period discussed in this article quite scarce.

VIRI IN LITERATURA

ARS – Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, t. e. 942, t. e. 943, t. e. 945, t. e. 1129, t. e. 1213, t. e. 1214, t. e. 1253, t. e. 1254, t. e. 1255, t. e. 2314, t. e. 2320, t. e. 2550, t. e. 2895, t. e. 2902, t. e. 3014, t. e. 3015, t. e. 3136.

Iz arhivov slovenske politične policije, ur. Jože Pučnik (Ljubljana, 1996).

Vodušek Starič, Jera, "Dosje" *Mačkovšek* (Ljubljana, 1994).

Zbornik fotografskih dokumentov o razvoju in delovanju VOS OF Slovenije 1941–1944, ur. Jože Štok-Korotan (Ljubljana, 1984).

John-McAlister, Michael St., "The fascinating life of Stella Alexander", British library, 11. januar 2018, dostopno na: <https://blogs.bl.uk/untoldlives/2018/01/the-fascinating-life-of-stella-alexander.html>, pridobljeno: 5. 11. 2020.

Morgan, Barbara, "Beloff, Nora (1919–1997)", Encyclopedia.com, 2. november 2020, dostopno na: <https://www.encyclopedia.com/women/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/beloff-nora-1919-1997>, pridobljeno: 7. 11. 2020.

Wheeler, Mark, "Obituary: Professor Phyllis Auty", *Independent*, 4. Junij 1998, dostopno na: <https://www.independent.co.uk/news/obituaries/obituary-professor-phyllis-auty-1162778.html>, pridobljeno: 16. 11. 2020.

.....

Aldrich, Richard J., *GCHQ. The Uncensored Story of Britain's Most Secret Intelligence Agency* (London, 2011).

Aldrich, Richard J., *The Hidden Hand. Britain, America and Cold War Secret Intelligence* (London, 2001).

Andrew, Christopher, "Intelligence in the Cold War", v: *The Cambridge History of the Cold War*. Vol. II, *Crises and Détente*, ur. Melvyn P. Leffler in Odd Arne Westad (Cambridge, 2011), str. 417–437.

Alexander, Stella, *Church and State in Yugoslavia since 1945* (Cambridge, 1979).

Bajc, Gorazd, *Iz nevidnega na plan. Slovenski primorski liberalni narodnjaki v emigraciji med drugo svetovno vojno in ozadje britanskih misij v Sloveniji* (Koper, 2002).

Bajc, Gorazd, "Posebne oblike 'svobode'. Prispevek o zgodovini nadzora nad delovanjem obveščevalnih služb", *Pbainomena* 20, št. 76/77/78 (2011), str. 293–310.

Bajc, Gorazd, "Dietro le quinte della visita di Tito a Roma nel 1971: il contesto locale e internazionale letto dalla diplomazia britannica", *Annales, Series Historia et Sociologia* 24, št. 4 (2014), str. 713–732.

- Bajc, Gorazd**, "Tajni varuhi držav pred zunanjo kontaminacijo oziroma protiobveščevalna dejavnost v obdobju hladne vojne v fikciji in realnosti: primer John le Carré in njegov roman *Tinker, Tailor, Soldier, Spy*", *Acta Histriae* 22, št. 4 (2014), str. 993–1014.
- Bajc, Gorazd**, "Great Britain and the Italian-Yugoslav Relations in the 1970s", v: *Italy and Tito's Yugoslavia in the Ege of International Détente*, ur. Massimo Bucarelli, Luca Micheletta, Luciano Monzali in Luca Riccardi (Bruxelles et al., 2016), str. 75–98.
- Bajc, Gorazd**, "La Jugoslavia e la guerra dello Yom kippur. Appunti della diplomazia britannica", v: *Europa e Medio Oriente (1973–1993)*, ur. Gianvito Galasso, Federico Imperato, Rosario Milano in Luciano Monzali (Bari, 2017), str. 390–393.
- Bajc, Gorazd**, "Obveščevalni trikotnik: SOE, češka ilegala in Jugoslavija, 1939–1941: prispevek o tajnem sodelovanju med Britanci, Čehi in Slovenci", *Acta Histriae* 18, št. 1–2 (2010), str. 127–150.
- Bajc, Gorazd**, "Plačanci – agenti / špijoni zahoda'. Primer retorike povojnih jugoslovanskih oblasti glede pomena in vloge TIGR-a in ocene britanskih obveščevalnih služb", *Acta Histriae* 15, št. 1 (2007), str. 261–276.
- Barker, Elisabeth**, *Britanska politika prema jugoistočnoj Evropi u drugom svjetskom ratu* (Zagreb, 1978).
- Beloff, Nora**, *Tito's flawed legacy: Yugoslavia and the West since 1939* (London, 1985).
- Beloff, Nora**, *Zapravljena dediščina Josipa Broza Tita* (Maribor, 1990).
- Biber, Dušan**, "Zavezniške in sovjetske misije ter obveščevalne službe v NOB", *Borec* 43, št. 1–3 (1990), str. 77–138.
- Cankar, Tadej**, "Upravljanje arhivskega gradiva nekdanjih tajnih služb v Republiki Sloveniji", *Arhivi* 36, št. 1 (2013), str. 45–55.
- Cereghino, Mario José in Fasanella, Giovanni**, *Il golpe inglese. Da Matteotti a Moro: le prove della guerra segreta per il controllo del petrolio e dell'Italia* (Milano, 2011).
- Davies, Philip H. J.**, *MI6 and the Machinery of Spying* (Portland, 2003).
- Deacon, Richard**, *Povijest britanske tajne službe* (Zagreb, 1980).
- Dornik Šubelj, Ljuba**, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo* (Ljubljana, 1999).
- Dornik Šubelj, Ljuba**, "Navodila varnostnim organom", v: *Navodila za delo varnostnih organov v SR Sloveniji*, ur. Lovro Šturm, Ljuba Dornik Šubelj in Pavle Čelik, (Ljubljana, 2003), str. 15–22.
- Dornik Šubelj, Ljuba**, "Varstvo osebnih podatkov pri vpogledu v osebne dosjeje nekdanje SDV", *Arhivi* 30, št. 1 (2007), str. 83–87.
- Dornik Šubelj, Ljuba**, *Ozna in prevzem oblasti 1944–46* (Ljubljana, 2013).
- Defty, Andrew**, *Britain, America and Anti-Communist Propaganda, 1945–53. The Information Research Department* (London–New York, 2004).
- Earle, John**, *The Price of Patriotism. SOE and MI6 in the Italian-Slovene Borderlands during World War II* (Sussex/England, 2005).
- Ferenc, Mitja**, "Leto 1945 in prikrita grobišča: zakonske podlage in možnost raziskav. 'Načelo naj velja, da morajo biti grobovi izdajalcev pozabljeni ...'", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 1 (2017), str. 289–313.

- Ferenc, Tone**, *Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940* (Ljubljana, 1977).
- Friš, Darko in Hazemali, David**, "Slovenski glas in Branko Pistivšek pod nadzorom Službe državne varnosti", *Annales, Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 807–822.
- Friš, Darko in Bajc, Gorazd**, "Iz Istre v Avstrijo? Nekateri vidiki ameriških in britanskih obveščevalnih služb med drugo svetovno vojno", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 251–276.
- Gombač, Milan**, "Kratek pregled razvoja Varnostno-obveščevalne službe Osvobodilne fronte", v: *Zaščita narodnoosvobodilnega boja*, ur. Zdenka-Marjeta Kidrič, Edo-Štefan Brajnik, Vladimir-Ivo Svetina, Slava-Mira Mihevc in Milan Gombač (Ljubljana, 1979), str. 25–57.
- Griesser-Pečar, Tamara**, "Ciril Žebot. Prizadevanje za samostojno Slovenijo", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 277–304.
- Hudales, Zoran**, "Varnostne službe po ustanovitvi Odseka za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS", v: *Zaščita narodnoosvobodilnega boja*, ur. Zdenka-Marjeta Kidrič, Edo-Štefan Brajnik, Vladimir-Ivo Svetina, Slava-Mira Mihevc in Milan Gombač (Ljubljana, 1979), str. 74–87.
- Jenuš, Gregor**, "Varstvo občutljivih osebnih podatkov v arhivskem gradivu nekdanje tajne politične policije – med zakonom in prakso", *Arhivi* 36, št. 1 (2013), str. 57–73.
- Jenuš, Gregor**, "Varovanje občutljivih osebnih podatkov v arhivskem gradivu jugoslovanske tajne politične policije", v: *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja. Arhivi v globalni informacijski družbi. Zbornik mednarodne konference*, ur. Nina Gostenčnik (Maribor, 2014), str. 31–45.
- Jenuš, Gregor, in Friš, Darko**, "Specialna vojna. Prispevek o ukrepih jugoslovanskih organov za notranje zadeve pri nadzoru državne meje in v boju proti 'zunanjim' in 'notranjim sovražnikom'", *Annales, Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 777–792.
- Jeraj, Mateja in Melik, Jelka**, "Poročila britanskih predstavništev o Jugoslaviji in Slovincih v prvih letih po drugi svetovni vojni", *Arhivi* 34, št. 2 (2011), str. 407–420.
- Jeraj, Mateja in Melik, Jelka**, *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim. Študija in prikaz procesa* (Ljubljana, 2015).
- Jeraj, Mateja in Melik, Jelka**, *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim. Epilog* (Ljubljana, 2017).
- Kindersley, Anne**, *The Mountains of Serbia. Travels through inland Yugoslavia* (London, 1976).
- Kladnik, Tomaž**, "Mirko Javornik, kot interes Službe državne varnosti Socialistične republike Slovenije", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 305–325.
- Marjanovič, Jovan**, *Dražža Mibailović između Britanaca i Nemaca. Knj. 1: Britanski ščitenik* (Zagreb, 1979).

- Mrvič, Irena**, "Obveščevalno varnostna služba OF", v: *Slovenski upor 1941*, ur. Ferdo Gestrin, Bogo Grafenauer in Janko Pleterski (Ljubljana, 1991), str. 265–280.
- Pirjevec, Jože**, "Britanska tajna organizacija na Slovenskem 1940–1941", *Prispevki za novejšo zgodovino* 40, št. 1 (2000), str. 323–330.
- Pirker, Peter**, *Gegen das 'Dritte Reich': Sabotage und transnationaler Widerstand in Österreich und Slovenien 1938–1940* (Klagenfurt–Wien, 2010).
- Pirker, Peter**, "Transnational Resistance in the Alps-Adriatic-Area in 1939/40. On Subversive Border Crossers, Historical Interpretations, and National Politics of the Past", *Acta Histriae* 20, št. 4 (2012), str. 765–788.
- Pirker, Peter**, "British Subversive Politics towards Austria and Partisan Resistance in the Austrian Slovene Borderland, 1938–45", *Journal of Contemporary History* 52, št. 2, (2017), str. 319–351.
- Radić, Radmila**, "Jugoslavija i Vatikan 1918–1992. godine", *Annales, Series Historia et Sociologia* 24, št. 4 (2014), str. 691–702.
- Ramšak, Jure**, "'From Skadarlija to Downing Street': Velika Britanija in začetek jugoslovanske krize, 1980–1985", *Annales, Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 687–698.
- Shaw, Tony**, "The Information Research Department of the British Foreign Office and the Korean War, 1950–53", *Journal of Contemporary History* 34, št. 2 (1999), str. 263–281.
- Smith, Michael**, *The Spying Game. The Secret History of British Espionage* (London, 2003).
- Šela, Ana in Friš, Darko**, "Nova revija v primežu Službe državne varnosti", *Annales, Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 823–836.
- Šela Ana in Matjašič Friš, Mateja**, "Nadzor Službe državne varnosti nad revijo *Zaliv*", *Annales, Series Historia et Sociologia* 29, št. 4 (2019), str. 675–688.
- Torkar, Blaž in Bajc, Gorazd**, "Slovenci v vrstah britanskih komandosov", *Acta Histriae* 28, št. 1 (2020), str. 161–184.
- Twigge, Stephen Robert, Hampshire, Edward in Macklin, Graham**, *British Intelligence. Secrets, Spies and Sources* (Kew, 2008).
- Valič Zver, Andreja**, "Jože Pučnik: dialog z Ljubom Sircem", *Acta Histriae* 27, št. 2 (2019), str. 315–340.
- Vodušek Starič, Jerca**, "Liberalni patrimonizem in intransigenca leta 1941", *Prispevki za novejšo zgodovino* 41, št. 2 (2001), str. 59–77.
- Vodušek Starič, Jerca**, "Boris Furlan: britanski agent ali zgolj povojna opozicija?", v: *Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev. Angela Vode in Boris Furlan, žrtvi Nagodetovega procesa*, ur. Peter Vodopivec (Ljubljana, 2001), str. 160–181.
- Vodušek Starič, Jerca**, *Slovenski špijoni in SOE 1938–1942* (Ljubljana, 2002).
- Vodušek Starič, Jerca**, "The Concurrence of Allied and Yugoslav Intelligence Aimes and Activities", *The Journal of Intelligence History* 5, št. 1 (2005), str. 29–44.

Vodušek Starič, Jerca, "Brionski plenum leta 1966 – ocene in njegov vpliv", v: *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, ur. Zdenko Čepič (Ljubljana, 2010), str. 67–88.

Vodušek Starič, Jerca, "Ivan Rudolf – patriot in obveščevalec", v: *Ivan Rudolf. Ob 120-letnici rojstva*, ur. Irena Uršič (Ljubljana, 2018), str. 65–83.

Wilford, Hugh, "The Information Research Department: Britain's Secret Cold War Weapon Revealed", *Review of International Studies* 24, št. 3 (1998), str. 353–369.

Author: **BAJC Gorazd**

Ph.D., Associated Professor

Co-Author: **MELANŠEK Tadeja**

M.A. of History

Co-Author: **FRIŠ Darko**

Ph.D., Full Professor

University of Maribor, Faculty of Arts, Department of Hitstory

Koroška 160, SI–2000 Maribor, Slovenia

Title: **INTRODUCTION TO THE HISTORY OF BRITISH INTELLIGENCE ACTIVITIES SURVEILLANCE
ON SLOVENIAN SOIL – "SELF-EVALUATION" OF THE SLOVENIAN STATE SECURITY SERVICE**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 20 (2020), No. 3, pp. 839–878, 97 notes, 2 tables, 1 picture

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Slovenian State Security Service (SDV), Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRJ), Great Britain, intelligence agencies, monitoring/surveillance

Abstract: Based on the analysis of selected preserved materials housed in the Archive of the Republic of Slovenia the present contribution discusses "self-evaluations" of the Slovenian State Security Service with respect to monitoring the activities of the British Intelligence Agency on the territory of the Socialist Republic of Slovenia in the period between the 1960s and the late 1980s. The authors analyse those intelligence reports which pertained to reporting on the agency's own activities and could thus be described as assessments of the (un)successfulness in its surveillance of British diplomats, media, and citizens visiting Slovenia at the time, and the Slovenian/Yugoslav emigrants in Great Britain.